

חבל בנימין תחת שלטון בבל

Author(s): עורדד ליפשיץ

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. (תשנ"ט), (סד, חוברת ג' (תשנ"ט), pp. 271-310

Published by: [Historical Society of Israel/](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70034002>

Accessed: 29/11/2011 07:42

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

חבל בנימין תחת שלטון בבל*

מאת עודד ליפשיץ

חורבן ירושלים בידי הבבלים (586 לפני סה"נ) הוא המאורע הטראומטי ביותר המתואר בהיסטוריוגרפיה המקראית, ובצלו של מאורע זה עוצבו מחדש תולדותיו של עם ישראל.¹ רישומו הקשה של החורבן הטביע את חותמו גם על ספרות הנבואה, ועוצמה מיוחדת משתקפת בקינות על חורבן ירושלים ובית המקדש שבתוכה. המשבר הרוחני והדתי היה גדול במיוחד משום ש'לא האמינו מלכי ארץ וכל יושבי תבל כי יבא צר ואויב בשערי ירושלם' (איכה ד, יב). האמונה בנצחיותה של בירת הממלכה, '... כלילת יפי משוש לכל הארץ' (איכה ב, טו), ושל בית המקדש, אשר היו המרכז הפוליטי והפולחני של ממלכת יהודה לכל אורך שנות קיומה, הלכה וצמחה בעיקר מאז מסע סנחריב ליהודה (701 לפני סה"נ). העדות העיקרית למרכזיותה של אמונה זו ערב ימי החורבן נמצאת בניסיונותיו הנואשים של הנביא ירמיהו להתמודד עמה:

אל תבטחו לכם אל דברי השקר לאמר היכל ה' היכל ה' המה... כי לכו נא אל מקומי אשר בשילו אשר שכנתי שמי שם בראשונה וראו את אשר עשיתי לו מפני רעת עמי ישראל... ועשיתי לבית אשר נקרא שמי עליו אשר אתם בטחים בו ולמקום אשר נתתי לכם ולאבותיכם כאשר עשיתי לשילו (ירמיהו ז, ד, יב, יז; והשוו: כו, א-ו).

על המשבר הדתי נוסף משבר פוליטי חריף, שנבע מביטול עצמאותה של ממלכת יהודה ומהגליית בית המלוכה שהנהיג את העם לאורך כארבע מאות שנה. לכך יש להוסיף גם את המשבר החברתי והכלכלי, שנבע מהגלייתם של עילית העם לבבל. בעיני עילית זו סימלו ההגליה, יחד עם חורבן ירושלים והמקדש וסילוקו של בית דוד מהשלטון, את קץ קיומו של העם בארצו, ואפשרו לה לסכם את תולדות יהודה במילים: 'יגל יהודה מעל אדמתו' (מלכים ב' כה, כא). זהו גם הרושם העולה מהקינות על חורבן הבית: 'גלתה יהודה מעני ומרֵב עבדה היא ישבה בגוים לא מצאה מנוח' (איכה א, ג).

* אני מבקש להודות לפרופ' נדב נאמן על שהואיל לקרוא את טיוטת כתב היד של מאמר זה ועל הערותיו החשובות, שסייעו לי בהשלמתו.

1 דעה זו ממשיכה את התיזה שביסס קרוס, עם עדכונים שונים שנוספו לה במהלך השנים. לתיזה של קרוס ראה: F.M. Cross, *Canaanite Myth and Hebrew Epic*, Cambridge 1973, pp. 274–289. לדיון על המשך התפתחותה של תיזה זו ולספרות ראו: ע' ליפשיץ, פחוות 'יהוד' תחת שלטון בבל (586–539 לפנה"ס): מציאות היסטורית ותפישות היסטוריוגרפיות, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של אוניברסיטת תל-אביב, תשנ"ז, עמ' 10–25.

תיאורים אלה, המשקפים בעיקר את תחושתם של מחבריהם, השפיעו על המחקר ההיסטורי והארכיאולוגי לאורך שנים ארוכות.² למרות אופיים הכללי והצהרתי, שאינו תואם את התיאור המפורט העוסק בעיקר בגורלה של ירושלים, הם התקבלו כשיקוף מהימן של המציאות ההיסטורית. ניתוח העדויות המקראיות והממצא הארכיאולוגי, והשוואת הנתונים הללו למגמותיו של השלטון הבבלי בארץ ישראל, מעלה תמונה היסטורית שונה: רוב תושביה של הממלכה נותרו ביהודה גם לאחר חורבן ירושלים. הם התרכזו בעיקר בחבל בנימין ובצפון הר יהודה, שכמעט לא נפגעו בחורבן, והפכו למרכזה של פחוזה בבליה שבירתה במצפה. במאמר זה אתרכו בשחזור תולדותיו של חבל בנימין. מרכזיותו של איזור זה בתקופה שלאחר חורבן ירושלים משתקפת בתיאורים המקראיים על ימי גדליהו. האתרים המרכזיים שנחפרו באיזור והסקר הארכיאולוגי המקיף שנערך בו מציגים נתונים רבים יחסית, על פרק זמן שהוא כמעט עלום במחקר ההיסטורי.

א. המדיניות הבבלית ב'ארץ חתי' וגורלה של ממלכת יהודה

משהשתלטה בבל על כל מרחב סוריה וארץ ישראל (הנקרא בכרוניקות הבבליות 'ארץ חתי') הפכה יהודה לאחת מנקודות הגבול של האימפריה אל מול מצרים.³ נבוכדנאצר לא ייחס חשיבות מיוחדת לממלכות הקטנות שפעלו במרחב זה, ובהן גם יהודה, שכן הממלכה היחידה שהיתה יכולה לסכן את השלטון הבבלי היתה מצרים. מכיוון שבעשר שנות שלטונו הראשונות ב'ארץ חתי' (605–595 לפני סה"נ לערך) לא היה עליו איום של ממש מצד המצרים, העדיף נבוכדנאצר שלא להתערב בסדרי השלטון של הממלכות שנכנעו לו ושימר את המערכת המדינית שהתקיימה באיזור.⁴ בשל מדיניות זו השאיר נבוכדנאצר את יהויקים על כס המלוכה (604 לפני סה"נ), אף שהוא התמנה חמש שנים קודם לכן בידי המצרים (מלכים ב', כג, לד; כד, א). גם לאחר המרד של יהויקים הותר נבוכדנאצר את בית דוד בשלטון. הוא הגלה את יהויכין בנו של יהויקים יחד עם מקצת העילית הירושלמית, ומינה תחתיו את צדקיהו, אחרון בניו של יאשיהו.⁵

מדיניותם של הבבלים ב'ארץ חתי' השתנתה רק לאחר שגברה הסכנה לשלטונם, בעקבות התחזקותה של מצרים והתעניינותם הגוברת של פסמתיך השני (589–585 לפני סה"נ) וחופרע (570–579 לפני סה"נ) במרחב סוריה וארץ ישראל.⁶ עדויות לקשרים המתהדקים בין יהודה

H.M. Barstad, *The Myth of the Empty Land – A Study in the History and Archaeology of Judah during the 'Exilic' Period* (Symbolae Osloenses Fasc. Suppl., 28), Oslo 1996, p. 15

3 לשחזור מקיף של התמונה ההיסטורית, ראו: ליפשיץ (לעיל, הערה 1), עמ' 102–169; הנ"ל, 'כינונה של פחוזה "יהוד" הבבלית', דברי הקונגרס העולמי השנים-עשר למדעי היהדות, ירושלים תשנ"ז, בדפוס.

4 ליפשיץ, פחוזה 'יהוד', שם.

5 א' מלמט, ישראל בתקופת המקרא, ירושלים תשמ"ג, עמ' 268; D.J. Wiseman, *Nebuchadnezzar and Babylon*, Oxford 1985, pp. 22–32

6 מסעו של פסמתיך השני לכוש, בשנת מלכותו השלישית (593–592 לפני סה"נ), הוצג כהצלחה צבאית

למצרים ולערעור היציבות במרחב כולו נשתמרו במקרא (ירמיה כז, ב-יב; יחזקאל יז, טו), וכן באוסטרקון מס' 3 שנמצא בלכיש (שורות 14 ואילך).⁷ לאור זאת אין פלא שבניצומו של המצור הבבלי על ירושלים הופיע הצבא המצרי, ככל הנראה כדי לממש הבטחת עזרה לבת החסות המורדת (ירמיה לז, ה, יא). כישלונם של המצרים וחידושו של המצור הבבלי על ירושלים מעידים עד כמה מסוכן היה ההימור של צדקיהו ושריו בהחלטתם למרוד בבבל.

את הידיעות בכרוניקות הבבליות על חידוש המסעות ל'ארץ חתי', בשנים 596, 595 ו-594 לפני סה"נ, אפשר להבין על רקע הסכנה הגוברת לשלטונם של הבבלים.⁸ התסיסה הנמשכת והמעורבות המצרית הגוברת הביאו את נבוכדנאצר לשנות את מדיניותו במרחב: במקום לסמוך על נאמנותן של ממלכות וסליות עצמאיות למחצה, המעלות מס שנתי ומנהלות מדיניות פנים עצמאית, הוא הטיל פיקוח צמוד ושלטיה מלאה על ממלכות האיזור, באמצעות כיבושן והפיכתן לפחוות. המקורות ההיסטוריים על תקופה זו מעטים. ואולם, ניתן לשחזר עשרים שנות פעילות בבלית איטית ומחושבת, שבמהלכן החריב נבוכדנאצר את ירושלים, תקף את צור וצידון וצר על צור במשך שלוש עשרה שנה,⁹ ערך מסעות נגד עמון ומואב,¹⁰ וככל הנראה גם פעל נגד מרבית הערים במישור החוף.¹¹

יהודה היתה היעד הראשון שנגדו פעלו הבבלים, ככל הנראה בגלל המקום החשוב שתפסה בברית האזורית שנקמה בחסות מצרים. המנהיגות ההרפתקנית והבלתי יציבה של ממלכת

גדולה. אפשר להניח שמסעו לגבל ולחוף הפיניקי שנה לאחר מכן (592-591) הרשים את ממלכות האיזור ועורר תקוות לשחרור מעול השעבוד הבבלי. חיזוק נוסף לתקוות אלה נמצא בבעיות שהיו לנבוכדנאצר בגבול עם עילם (596-595) ובמרד שפרץ בבבל (594-595). ראו: D.J. Wiseman, *Chronicles of the Chaldaean Kings (626-556 B.C.) in the British Museum*, London 1956, pp. 35-37, 72-75; A. Spalinger, 'Psammetichus, King of Egypt: I', *Journal of the Archaeological Research Center in Egypt*, XIII (1976), pp. 133-147; idem, 'Egypt and Babylonia: A Survey c. 620 B.C. - 550 B.C.', *Studien zur altägyptischen Kultur*, V (1977), pp. 221-244; J.M. Miller & J.H. Hayes, *A History of Ancient Israel and Judah*, Philadelphia 1986, p. 410; D.B. Redford, *Egypt, Canaan, and Israel in Ancient Times*, Princeton 1992, pp. 462-465.

7 נ"ה טור-סיני, תעודות לכיש (מהדורה מורחבת ומחדשת), ירושלים תשמ"ח, עמ' 94-103.
8 ויימן (לעיל, הערה 6), עמ' 16-22, 72. לפרק הזמן הזה ניתן לקשור את העדות על לכתו לבבל של צדקיהו או של אחד משריו בשנת מלכותו הרביעית (3\594 לפני סה"נ; ירמיה נא, ט). אפשר להניח, שההתייבבות בבבל נדרשה לצורך חידושה של שבועת הנאמנות, ואולי גם לצורך קבלת מידע על המתרחש לאורך הגבול עם מצרים. על הבדלי הנוסחים בין המסורה לשבועים ראו: J. Bright & M. Greenberg, 'Jeremiah, New-York 1965, pp. 216 and Ezekiel 17 and the Policy of Psammetichus II', *Journal of Biblical Literature*, LXXVI (1957), pp. 304-309.

9 H.J. Katzenstein, *A History of Tyre*, Jerusalem 1973, p. 330 (לעיל, הערה 6), עמ' 466-465.

10 ספלינגר, פסמתיך (לעיל, הערה 6), עמ' 236 *Edom and the Edomites*, Sheffield: J.R. Bartlett, 1989, pp. 157-161.

11 לפישין (לעיל, הערה 1), עמ' 118-119.

יהודה, יחד עם התסיסה המשיחית שרחשה בתוכה והלהיטה את אש המרד, הבהירו לנבוכדנאצר שהוא אינו יכול עוד לסמוך על המנהיגות הקיימת.¹² עם זאת, לא היה לו אינטרס להחריב את כל שטח הממלכה וליצור חלל ריק, שהשליטה בו קשה ואפילו בלתי אפשרית. לאור זאת, הוא בחר להחריב את בירתה של הממלכה ואת בית המקדש ולהגלות את בית המלוכה יחד עם עילית העם.

על גורלה המר של ירושלים ניתן ללמוד מהשוואת הממצא הארכיאולוגי עם התיאורים המקראיים על ימי החורבן. התיאורים המקראיים (מלכים ב' כה, א-כא; ירמיה לט, א-י; נב, א-ל) מתמקדים במסע הבבלי על ירושלים ואין בהם התייחסות לפעולות שנערכו באזורים אחרים של הממלכה.¹³ מתיאורים אלה עולה, שהעיר נחרבה כחודש לאחר נפילתה, במקביל להגליית תושביה (מלכים ב' כה, ט-יא; ירמיה לט, ת-ט; נב, יג-טו). הנתונים הארכיאולוגיים מחזקים את התיאור המקראי, ועולה מהם שירושלים וסביבתה הקרובה ספגו מכה קשה. מרבית היישובים הקטנים שהיו סמוכים לעיר נחרבו, חומת העיר נותצה ומבנים בתוכה נשרפו.¹⁴ מנתוני החפירות והסקרים הארכיאולוגיים עולה, שגם גבולה המערבי של הממלכה ספג מכה קשה, ככל הנראה בעת שעלו הבבלים לצור על ירושלים. עם זאת, אין לדעת אם חורבן מערך היישובים בספר המזרחי ובדרומה של ממלכת יהודה התרחש גם הוא בפרק הזמן הזה, או שהוא פועל יוצא של תהליך איטי והדרגתי, שהתרחש לאחר חיסול הכוח הצבאי והמערך האדמיניסטרטיבי של הממלכה.¹⁵

מן העדויות המקראיות על חבל בנימין ועל צפון איזור הר יהודה ומן הממצא הארכיאולוגי עולה, שגורלם של אזורים אלה היה שונה.¹⁶ אפשר להניח, שבאזורים אלה התרכזו היהודים שלא יצאו לגלות ובהם נמשך קיומו של 'העם הנשאר בארץ יהודה'.

12 J. Bright, *A History of Israel*, Philadelphia 1972², p. 176; מילר והייז (לעיל, הערה 6), עמ' 409.

13 השוה, למשל, לכתוב בירמיה לד, ז, ולאוסטרקון מס' 4 בלכיש (שורות 10-13). לדיון ולספרות ראו: ליפשיץ (לעיל, הערה 1), עמ' 119-121.

14 לריכוז של נתוני החפירות שנערכו בירושלים ולדיון בממצאי הסקר שנערך בעיר ובסביבתה, ראו: ליפשיץ, שם, עמ' 246-271. אני מבקש להודות לפרופ' עמוס קלוזנר על שהסכים באדיבותו להעמיד לרשותי את נתוני הסקר, שעדיין לא פורסם.

15 על גורל הספר המזרחי של ממלכת יהודה ראו: ע' ליפשיץ, 'האם היתה עין-גדי "אחוזת מלך" בשלהי תקופת הברזל ובתקופה הפרסית?', ירושלים וארץ-ישראל (בדפוס). על גורלם של האזורים בדרום הר יהודה ובשפלה ראו: י' דגן, 'שפלת יהודה בתקופת המלוכה לאור החפירות והסקר הארכיאולוגי', עבודה לשם קבלת התואר מוסמך של אוניברסיטת תל-אביב, תשנ"ב, עמ' 262; א' עופר, הר יהודה בתקופת המקרא, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של אוניברסיטת תל-אביב, תשנ"ג, עמ' 127-135. על גורלו של איזור הנגב ראו: ליפשיץ (לעיל, הערה 1), עמ' 344-349, ושם ספרות.

16 יש להניח שגורלו של איזור בית לחם-גוש עציון היה דומה לזה של חבל בנימין, אף שנתוני הסקר באיזור זה ברורים פחות, בעיקר בשל מיעוטם של האתרים שנחפרו. על בסיס ניתוח הממצא הארכיאולוגי והשוואת תפוצת האתרים בתקופת הברזל ובתקופה הפרסית ניתן לשער, שהאיזור לא חרב בזמן המצור הבבלי על ירושלים, ומרבית היישובים, בעיקר על גב ההר, הוסיפו להתקיים עד לתקופה הפרסית. על נושא זה ראו: עופר, שם, עמ' 127-135; ליפשיץ (לעיל, הערה 1), עמ' 282-299.

ב. ההיסטוריה של חבל בנימין בתקופת השלטון הבבלי לפי העדות המקראית

לפי העדויות המקראיות הפך חבל בנימין למרכזם של היהודים שנשארו ביהודה ולא יצאו לגלות. על 'העם הנשאר בארץ יהודה' הופקד גדליהו בן אחיקם בן שפן (מלכים ב' כה, כב; השו' ירמיה מ, ו), שמקום מושבו היה במצפה (מלכים ב' כה, כג; כה; ירמיה מ, ו, י, יב, יג, טו; מא, א, ג). מן התיאורים על תקופת כהונתו של גדליהו נראה שהוא נשא בתפקיד רשמי. לאחריותו נמסרו סמכויות הניהול של השטח שבו ישבו מי שלא יצאו לגלות, ותפקידו היה לשמש גורם מתווך בין הנשארם לבין השלטון הבבלי (ירמיה מ, י). בתוקף סמכותו גם יכול היה לחלק אדמות ובתים ולהבטיח אפשרויות פרנסה לכל מי שיתיישב ב'ארץ יהודה' (ירמיה מ, י-יב).¹⁷ נראה שבעקבות הבטחות אלה, ולאור ייצובה של המערכת השלטונית האלטרנטיבית ביהודה, החלה התכנסות של פליטים יהודאיים לחבל בנימין. תחת הנהגתו של גדליהו הם החלו להתיישב סביב מצפה (ירמיה מ, יא-יב).

מניתוח פיסות מידע ששוקעו בתוך פרקי ה'ביוגרפיה' של ירמיהו (בעיקר בפרקים לז-מד)¹⁸ אפשר להניח, שהבבלים כוננו את המרכז במצפה עוד בזמן המצור על ירושלים. הרמז המרכזי לכך, שממנו ניתן ללמוד על קיומה של קבוצה יהודאית מאורגנת ובעלת סמכות ערב חורבן ירושלים, מצוי בתוך תיאור ניסיונותיו האחרונים של ירמיהו לשכנע את המלך צדקיהו לצאת מן העיר ולהיכנע לבבלים כדי למנוע את החורבן (ירמיה לח, יד-כו).¹⁹ בתשובה לדבריו של הנביא (פסוקים יז-יח) אומר המלך (פסוק יט): 'אני דאג את היהודים אשר נפלו אל הכשדים פן יתנו אתי בידם והתעללו בי'. צדקיהו שם דגש בדבריו אלה על קבוצה של יהודים שנכנעה לבבלים, הותר לה להישאר בארץ, ואולי אף קיבלה מהם מידה כלשהי של אוטונומיה. חששו של המלך מיהודים אלה יכול להעיד על כך שהבבלים ניסו לשלב אותם במסגרת הפחוזה החדשה שהחלו להקים ביהודה, וצדקיהו וירמיהו ידעו על כך. מדברי צדקיהו לירמיהו

17 אין לקבל את דעתם של מילר והייז (לעיל, הערה 6), עמ' 421-423, שגדליהו מונה למלך וסל בידי הבבלים. רעיון זה מתבסס בעיקר על תוארו של ישמעאל 'מזרע המלוכה' (ירמיה מא, א), על אזכור 'בנות המלך' (פסוק י) ועל האפשרות שעורך מאוחר השמיט את התארים שבהם יוחס לגדליהו מעמד של מלך. להנחה בדבר השמטת תוארי המלוכה של גדליהו אין כל בסיס טקסטואלי, ואת התארים המתייחסים לישמעאל ולבנות המלך מוטב לקשור לימי קיומו של בית דוד בתקופה שלפני החורבן. ספק אם ימי שלטונו הקצרים של גדליהו היו מאפשרים לו לבסס ארמון, וספק אם אדם מזרע המלוכה של גדליהו היה יכול להיות אחראי לרציחתו. על נושא זה ראו: ליפשיץ (לעיל, הערה 1), עמ' 132-134.

18 לניתוח מפורט של פרקים אלה ולדיון במאפייניה של ה'ביוגרפיה', ראו: G. Wanke, *Untersuchungen zur sogenannten Baruchsschrift* (BZAW, 122), Berlin 1971, pp. 91-133; א' רופא, סיפורי הנביאים, ירושלים תשמ"ג, עמ' 103-92; W.L. Holladay, *Jeremiah II*, Minneapolis 1989, pp. 282-347; C.R. Seitz, *Theology in Conflict. Reactions to the Exile in the Book of Jeremiah*, Berlin-New York 1989, pp. 236-281; הערה 1, עמ' 38-90.

19 לסיכום הדעות במחקר על משמעותם של פסוקים אלה ועל הבעיות הלשוניות והספרותיות שיש בהם, ראו: הולדיי, שם, עמ' 290.

עולה גם דבר קיומן של שתי קבוצות בעלות אוריינטציה פוליטית מנוגדת: תומכי המרד הנצורים בירושלים ומתנגדי הנמצאים מחוץ לעיר. העוינות בין שתי הקבוצות בולטת, ומודגש חששו של המלך מגורלו המר אם ימסרו אותו הבבלים לידי אותם יהודים. העוינות בולטת גם ביחסם הקשה של השרים, מנהיגי המרד בירושלים, אל ירמיהו, לאחר שמנעו ממנו להצטרף לאותה קבוצה, כלאו אותו וניסו לפגוע בו פיסית (ירמיה לז, יב-טז; לח, א-ג).

בניסיון לעמוד על תהליך התגבשותן של שתי הקבוצות הללו אפשר להצביע על נקודת המפנה: זמן עלייתם של המצרים לעזרת ירושלים הנצורה (ירמיה לז, יא-טו). ניסיונו של ירמיהו לצאת מהעיר (פסוק יב) מתואר על רקע ההפוגה במצור הבבלי, כאשר צבא בבל יצא להילחם בצבא המצרי.²⁰ מהעדות בפסוקים יב-ג על מגמת פניו של הנביא ('ללכת ארץ בנימן') ועל כיוון יציאתו מהעיר ('ויהי הוא בשער בנימן') אפשר להסיק, שהיוצאים מירושלים שמו פניהם לחבל בנימן. מכיוון שמעשהו של ירמיהו אינו מתואר כחריג, ניתן להניח שאותם יהודים שיצאו מירושלים היו אלה שלא האמינו בסיכוי של המרד. הם התכנסו בחבל בנימן, הצטרפו ליושבי החבל שנכנעו עוד קודם לכן,²¹ והקימו באיזור את המרכז האלטרנטיבי לירושלים תחת חסות בבל. במרכז זה נעשו כל ההכנות להמשך הקיום היהודאי לאחר החורבן. התנאי המרכזי שהציבו הבבלים לכל מי שרצה להצטרף היה קבלת עול השלטון הבבלי (מלכים ב' כה, כד; ירמיה מ, ט).²² מעצרו של ירמיהו בשער בנימן מתואר כחריג, ואפשר להניח שהנהגת המרד בירושלים לא רצתה לאפשר לאיש בעל סמכות רוחנית כירמיהו להצטרף אל מי שכוונו את המרכז האלטרנטיבי בארץ בנימן ולחזק אותם.

על הצטרפותו של הנביא אל המרכז שבמצפה לאחר כיבוש ירושלים נשתמרו שתי גרסאות שונות בתוך פרקי ה'ביוגרפיה' (ירמיה לט, יא-יד; מ, א-ו).²³ לפי שתיהן הועבר ירמיהו לחסותו של גדליהו מיד לאחר החורבן, כאשר המרכז במצפה כבר היה קיים. הימצאותו של גדליהו במצפה מתוארת כדבר מובן מאליו, והוא מוגדר כבעל סמכות, שניתן להעביר את ירמיהו לרשותו, כדי שישב 'בתוך העם' (לט, יד; מ, ה) או 'בתוך העם הנשואים בארץ' (מ, ו). מידע זה עולה בקנה אחד עם מגמתם של הבבלים להקים ביהודה מסגרת שלטונית אלטרנטיבית לממלכה החרבה, לבסס אותה על אישים שנאמנותם לבבל מוכחת וידועה, וביכולתם לשקם את הארץ במהירות האפשרית.²⁴ אין מידע על מינויים נוספים של נכבדים מקומיים בימי

20 לפירוש משמעותו של השורש *hlq* במשמעות של בריחה או עריקה מהעיר הנצורה, ראו: "אפעל, אל הכשדים אתה נופל", ארץ ישראל, כד (תשנ"ד), עמ' 19, וספרות בהערות 22, 23. וראו שם, ביקורתו של אפעל על פירושים שונים שהוצעו בעבר לשורש זה.

21 A. Malamat, 'The Last Wars of the Kingdom of Judah', *Journal of Near Eastern Studies*, IX (1950), p. 226; ליפשיץ (לעיל, הערה 1), עמ' 134-128.

22 ליפשיץ, שם, עמ' 139-135; הנ"ל (לעיל, הערה 3).

23 ונקא (לעיל, הערה 18), עמ' 110; רופא (לעיל, הערה 18), עמ' 173-174; ליפשיץ (לעיל, הערה 1), עמ' 80-90, ושם ספרות נוספת.

24 J.N. Graham, "'Vinedressers and Plowmen" 2 Kings 25: 12 and Jeremiah 52: 16', *Biblical Archaeology*, XLVII, 1 (1984), pp. 55-58; ליפשיץ, שם, עמ' 137-138; הנ"ל (לעיל, הערה 3).

השלטון הבבלי, ככל הנראה מכיוון שהבבלים נמנעו מלתאר בכתובותיהם את דרך שלטונם ברחבי האימפריה הבבלית. עם זאת, ניתן להשוות את מינויו של גדליהו למינוים של נכבדים מקומיים באיזור הפרת העליון בידי השלטון האשורי במאות ה'ט'-ה'ח' לפני סה"נ, בעיקר בתקופות שבהן נחלש השלטון המרכזי. דוגמאות נוספות לכך ניתן למצוא בכתובת הדור-לשונית שנמצאה בתל פח'ריה, ולפיה בעלי שמות ארמיים, שהיו נכבדים מקומיים או אף בני משפחת המלוכה, נתמנו לנציבים אשוריים. מסקנה דומה עולה גם מן הכתובות שנמצאו בסוחו, שעל הפרת התיכון, ומן העדויות על מינוי הנסיכים ששלטו באיזור הדלתה של הנילוס בימיהם של אסרחדון (680–669 לפני סה"נ) ואשורבניפל (668–631 לפני סה"נ). מנהג זה של מינוי נכבדים מקומיים למישרות של מושלים נמשך גם בתקופה הפרסית, ואישים דוגמת ששבצאר, זורבבל ונחמיה התמנו למושלים בפחוות 'יהוד'.²⁵

הזמן שעבר בין חורבנה של ירושלים לרצח גדליהו בן אחיקם שני במחלוקת בין החוקרים. תאריך החורבן נקבע באופן מדויק: 'בחדש החמישי בשבעה לחדש היא שנת תשע עשרה שנה למלך נבכדנאצר מלך בבל' (מלכים ב' כה, ח; והשוו לנוסח הלוקיאני לפסוק זה, הגורס 'בתשעה לחדש', ולירמיה נב, יב: 'בעשור לחדש'). לעומת זאת הנתון היחיד שנמסר על מועד רציחתו של גדליהו הוא מועד בואו של ישמעאל בן נתניה אל מצפה, סמוך לביצוע הרצח, 'בחדש השביעי' (מלכים ב' כה, כה; ירמיה מא, א). שנת הרצח של גדליהו לא צוינה, ולכן הציעו חוקרים, שגדליהו שלט במצפה פרק זמן ארוך.²⁶ ואולם, נראה שציון החודש ללא אזכור השנה שבה מדובר נובע ממגמתו של המחבר ליצור רצף זמנים הדוק בין רצח גדליהו לבין החורבן. כוונתו לומר, שתקופת שלטונו של גדליהו במצפה ארכה זמן קצר בלבד, כחודשיים לאחר החורבן, בין שבעה, תשעה או עשרה בחודש אב לבין ראשית חודש תשרי (ככל הנראה ג' בתשרי, שהוא התאריך המקובל במסורת היהודית).²⁷

חוקרים רבים מקבלים כפשוטו את התיאור המקראי של רצח גדליהו (מלכים ב' כה, כו; ירמיה מא, טז-יח), ומשערים שהרצח שם קץ לניסיונות השיקום של יהודה תחת שלטון בבל.²⁸

25 לספרות בנושא זה ראו: ליפשיץ (לעיל, הערה 1), עמ' 133–134.

26 מקצת החוקרים ייחסו לגדליהו כמה שנות שלטון במצפה. ראו: R.K. Harrison, *Jeremiah and Lamentation*, London 1973, p. 161; J. Lindsay, 'The Babylonian Kings and Edom 605–550', *Palestine Exploration Quarterly*, CVIII (1976), p. 27, n. 30; J.A. Thompson, *The Book of Jeremiah*, Michigan 1980, p. 657; M. Cogan & H. Tadmor, *II Kings*, Garden City 1988, p. 327; מילר והייז (לעיל, הערה 6), עמ' 421–423; זייטס (לעיל, הערה 18), עמ' 276 G.W. Ahlström, *The History of Ancient Palestine from the Palaeolithic Period to Alexander's Conquest*, Sheffield 1993, p. 799. נראה שחוקרים אלה הושפעו מהתיאורים בספר ירמיה, ובעיקר מההרחבה שבפרק מ, יא-יב, שהיא בעלת מטרה ספרותית-רעיונית, ומטרתה לבודד את ישמעאל בן נתניה כאשם הבלעדי במעשה הרצח של גדליהו. על ההרחבה זו ראו: ליפשיץ (לעיל, הערה 1), עמ' 58–67.

27 לינדסי, שם, עמ' 27, הערה 30.

28 במחקר התבססה הדעה, שלאחר רצח גדליהו איבדה יהודה את עצמאותה המינהלית במסגרת האימפריה הבבלית וסופחה לפחוות שומרון במעמד של תת-פחוות. ראו: M. Noth, *Geschichte Israels*.

השחזור ההיסטורי של חוקרים אלה הולך בעקבות העורכים המאוחרים של ספר מלכים ובעקבות עורכי ה'ביוגרפיה' של ירמיה. ואולם, שני תיאורים אלה מציגים תמונה מגמתית וחלקית. מטרת התיאור במלכים להסביר לציבור הגולים את הגלות והחורבן, אף שהארץ לא התרוקנה מיושביה לאחר החורבן. לעומת זאת, מטרת ה'ביוגרפיה' של ירמיהו להסביר את נסיבות ירידתו של הנביא למצרים בקרב קבוצת הנמלטים לאחר רצח גדליהו. לתיאור זה נוספו פסוקי עריכה מאוחרים, שיצרו את הרושם הכללי של התרוקנות הארץ.

תיאור ההתרחשויות לאחר רצח גדליהו מעיד על הפער בין הרושם הכללי שהארץ התרוקנה מיושביה לבין הנתונים שלפיהם ירדה למצרים רק קבוצה קטנה מבין הנשארם ביהודה. לפי ירמיה מא, טז, נלוו אל יוחנן בן קרח שתי קבוצות. הקבוצה הראשונה כללה את 'כל שרי החילים אשר אתו'. תיאור זה, כפשוטו, מכוון לאותם 'שרים' שהגיעו אל גדליהו (מלכים ב' כה, כג'; ירמיה מ, ח') ועמם חיילים בודדים. הקבוצה השנייה כללה את 'כל שארית העם אשר השיב מאת ישמעאל בן נתניה מן המצפה אחר הכה את גדליה בן אחיקם גברים אנשי מלחמה ונשים וטף וסרסים אשר השיב מגבעון' (ירמיה מא, טז). הכתוב מתאר קבוצת אנשים שנשבתה ממצפה בידי ישמעאל ועשרת אנשיו ושחררה בידי יוחנן ו'שרי החילים', יחד עם אנשיהם. נראה שמדובר בקבוצה קטנה מאוד של אנשים, שנותרה לפליטה אחרי הרצח ההמוני שנעשה במצפה (ירמיה מא, ג, י). קבוצה זו היתה כה מצומצמת עד שעשרת חייליו של ישמעאל (ירמיה מא, ב) היו יכולים לשבות אותה ולקחתה ממקום למקום (מא, י). אין מדובר אפוא בירידה המונית של יהודים ובהתרוקנות הארץ.²⁹ מסקנה זו תואמת גם את התיאור בירמיה מג, ה-³⁰ בהנחה שפסוק ה' הוא תוספת מאוחרת, הואיל ואינו מופיע בנוסח השבעים ובטקסט של ³¹Jer⁴. הצגתם של ה'יורדים' למצרים כ'כל העם מקטן ועד גדול' מופיעה רק בתיאור שבמלכים ב' כה, כו'. היא נזכרת שוב בשלוש מטבעות לשון המופיעות בהמשך ה'ביוגרפיה' של ירמיהו (מב, א, ח; מג, ד-ה).³² אלה נכתבו, ככל הנראה, כדי

288–286. Göttingen 1954 (English edition, New York 1958), pp. 286–288. מילר והייז (לעיל, הערה

6), עמ' 425, שיערו שרצח גדליהו הביא להפיכתה של יהודה לפחוה במסגרת המינהל הבבלי.

29 הולדיי (לעיל, הערה 18), עמ' 298, 301.

30 תומפסון (לעיל, הערה 26), עמ' 669.

31 J.G. Janzen, *Studies in the Text of Jeremiah*, Cambridge 1973, pp. 54, 182–183; הולדיי (לעיל, הערה 18), עמ' 276.

32 על הבעיות הלשוניות בפסוקים אלה ועל הכללתו ומשמעותו של 'כל העם מקטן ועד גדול' בתוכם, ראו: תומפסון (לעיל, הערה 26), עמ' 663; הולדיי (לעיל, הערה 18), עמ' 298–301, ושם הפניות ביבליוגרפיות. נראה שביטוי זה בא להכליל את פעילותם של האנשים בקבוצה אחת, וראו: תומפסון, שם, עמ' 663. יש לשער, שדבריו המקוריים של ירמיהו מצויים בכתובים מב, ט-יב, והכללות אלה הן חלק מהעריכה המאוחרת. לרשימה מלאה של הפסוקים שיש לראותם כחלק מהעריכה של יחידה זו, ראו: ונקא (לעיל, הערה 18), עמ' 116–131; K.F. Pohlmann, *Studien zum Jeremiabuch. Ein Beitrag zur Frage nach der Entstehung des Jeremiabuches*, Göttingen 1978, pp. 140–141; W. Thiel, *Die deuteronomistische Redaktion von Jeremia 1–25*, Neukirchen 1981, p. 62. זייטס (לעיל, הערה 18), עמ' 277–278. יש להעיר על כך שישנן אי הסכמות רבות בין חוקרים אלה, אבל אין הן בעלות משמעות ביחס לפסוקים הנדונים כאן.

להגדיל את חשיבות הפנייה לירמיהו ולהרחיב את הקף קהל השומעים שאליו נאמרו הנבואות.³³ הרחבה זו מודגשת גם בלשון הפנייה שבפסוק ב (הכוללת גם פרפרזה על דברי צדקיהו בפסוק לז, ג²), ובסגנונו של מג, ה² (פסוק שנוסף במטרה להקבילו ללשון התיאור של מ, יב^א).³⁴

קבוצת היורדים למצרים היתה אפוא מצומצמת מבחינה מספרית. היא כללה בעיקר את 'שרי החילים' ואת אלה שחולצו מידי של ישמעאל. הללו היו הגורמים העיקריים שחששו מן התגובה הבבלית על מעשה הרצח (ירמיה מב, יד–כב).³⁵ אין כל רמז לכך שבקבוצה זו נכללו אנשים נוספים, מחבל בנימין או מהר יהודה, ונראה שהכללתה של קבוצה זו עם 'כל העם' היא פרי העריכה המאוחרת של הפרשה.³⁶ יש להניח שבתחומי הפחוה נותרו עדיין תושבים רבים, והבבלים היו צריכים למנות מנהיגות אלטרנטיבית לגדליהו ולכל מי שנמלטו למצרים.

עם כל חשיבותו ומרכזיותו של גדליהו לראשית תהליך השיקום, אין להניח שהקמת הפחוה הבבלית היתה תלויה בו בלבד. הממצא הארכיאולוגי מאיזור בנימין, אשר יידון בפרק הבא, וכן הממצא מצפון הר יהודה,³⁷ מלמדים על המשך קיומו של היישוב באזורים אלה במאה ה' לפני סה"נ. גם מהתיאור בירמיה נב, ל, המספר ששבע מאות ארבעים וחמישה יהודים הוגלו בשנה העשרים ושלוש לנבוכדנאצר (582/1 לפני סה"נ), עולה שיישוב יהודאי המשיך להתקיים באיזור.³⁸ אין כל רמז על הסיבות שהובילו את הבבלים לבצע הגליה זו, אבל אין היא קשורה, כאמור, לרצח גדליהו.³⁹

חיזוק למסקנה זו ניתן למצוא בפנייתו של הנביא אל קבוצת היורדים למצרים, ובניסיונו לשכנעם להישאר ביהודה ולא לרדת ממנה (ירמיה מב, ז–יב). ירמיהו מזכיר בדבריו את הגורם לירידה: 'אל תיראו מפני מלך בבל אשר אתם יראים מפניו אל תיראו ממנו נאם ה'.

33 מגמה זו ניכרת גם בעימות הגלוי שהתפתח בין ירמיהו וברוך לבין הקהל שאליו מופנות הנבואות. עימות זה מתבטא בפנייה המיוחדת אל 'אלהיך' (מב, ב–ג, פעמיים בגוף שני יחיד), ובתשובתו של ירמיהו הנמסרת בגוף שני רבים (מב, ד). הוא מגיע לשיאו בהכללתו של הקהל כ'כל האנשים הודים' (מג, ב), ככל הנראה בפי ברוך(?), המואשם במג, ג כמי שאחראי להסתת הנביא לומר את הדברים שקהל השומעים לא רצה לשמוע. על מגמתם של קטעים אלה ראו: תומפסון (לעיל, הערה 26), עמ' 664–662; הולדיי (לעיל, הערה 18), עמ' 298–299; וייטס (לעיל, הערה 18), עמ' 275.

34 לנושא זה ראו: ינון (לעיל, הערה 31), עמ' 54, 182–183; הולדיי (לעיל, הערה 18), עמ' 276, והשוו גם לטקסט המקביל של 4QJer^b.

35 E. Janssen, *Juda in der Exilszeit. Ein Beitrag zur Frage der Entstehung des Judentums*, Göttingen 1956, pp. 39–42; P.R. Ackroyd, *Exile and Restoration. A Study of Hebrew Thought of the Sixth Century B.C.*, Philadelphia 1968, pp. 20–31.

36 ונקח (לעיל, הערה 18), עמ' 129; וייטס (לעיל, הערה 18), עמ' 278–279.

37 עופר (לעיל, הערה 15), עמ' 127–135; ליפשיץ (לעיל, הערה 1), עמ' 276–306.

38 מילר והייז (לעיל, הערה 6), עמ' 425.

39 דעה זו מנוגדת לדעות שונות שהובעו במחקר. דוגמה לדעות אלה וסיכום שלהן, ראו: שם, שם.

(מב, יא). הוא מדבר על שיקום הארץ ברוח הבטחותיו של גדליהו, מציג ליורדים את תנאי 'הישיבה בארץ' (מב, י) ומבטיח להם תמורה: יציבות והגנה מפני הבבלים (פסוקים י-יא). דברים אלה, הנאמרים לאחר רצח גדליהו, מעידים שתהליך השיקום עדיין לא הסתיים. יותר מכך, איומי הנביא באסון שיקרה ליורדים למצרים מופנה אך ורק כלפיהם, ואינו מתייחס למי שנשארו ביהודה.

לסיכום, התיאור המגמתי של הירידה למצרים גרם לחוקרים רבים לאמץ אותו ולראות בו שיקוף של המציאות ההיסטורית. תיאור דומה, שנכתב במגמה דומה, הזכיר את התרוקנותה של הארץ עוד קודם לימי גדליהו (מלכים ב' כה, כב). יש להניח, שהמציאות ביהודה בכלל ובחבל בנימין בפרט היתה שונה, וחלק ניכר מהעם נותר לשבת על אדמתו. חיוק למסקנה זו, המבוססת על הנתונים ההיסטוריים, עולה מן הניתוח של התמונה הארכיאולוגית.

ג. ממצאי החפירות הארכיאולוגיות בחבל בנימין

חוקרים רבים הבחינו בגורלו השונה של חבל בנימין לאחר חורבן ירושלים ובמציאות הארכיאולוגית המיוחדת שנתגלתה בו.⁴⁰ בפרק זה אבחן את הממצא שהתגלה באתרים המרכזיים בחבל בנימין בתקופה שבין חורבן ירושלים בידי בבל לבין ימי שיבת ציון.

1. תל א-נצבה (מצפה)

במצפה, המזוהה בתל א-נצבה, התקיימו חמש עונות חפירה (1926, 1927, 1929, 1932, 1935) בניהולו של בדה.⁴¹ מקקאון וומפלר, מפרסמי הדו"חות המסכמים על החפירות באתר, לא הצליחו להציג את תיאור השכבות בצורה ברורה.⁴² בשל צורת פרסום הדו"חות ודרך הצגת

40 מלמט (לעיל, הערה 21), עמ' 227; G.E. Wright, *Biblical Archaeology*, Philadelphia-London; 1957, p. 199; P.W. Lapp, 'Tell el-Fûl', *Biblical Archaeology*, XXVIII (1965), p. 6; ש"ש ויינברג, 'ארץ ישראל אחרי חורבן בית ראשון, דין וחשבון ארכיאולוגי', דברי האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, ד (תש"ל), עמ' 82; N. Avigad, 'Two Hebrew Inscriptions on Wine Jars', *Israel Exploration Journal*, XXII (1972), p. 10; של ארץ ישראל בתקופה הפרסית, ירושלים תשל"ג, עמ' 229.

41 על סקירת תולדות המחקר הגיאוגרפי-ההיסטורי, כולל הוויכוחים העזים שהתנהלו סביב זיהוי האתר, ראו: C.C. McCown, *Tell en-Nasbeh I, Archaeological and Historical Results*, Berkeley-New Haven 1947, pp. 13-49; J. Muilenburg, 'Mizpah of Benjamin', *Studia Theologica*, VIII (1954), pp. 25-42; D. Diringer, 'Mizpah', *Archaeology and Old Testament Study*, ed. W. Thomas, Oxford 1967, pp. 13-49.

42 G.E. Wright, 'Tell en-Nasbeh', *Biblical Archaeology*, X (1947), p. 70; W.F. Albright, 'Book Reviews', *Journal of Near Eastern Studies*, VII (1948), p. 202; T.L. McClellan, 'Town Planning at Tell en-Nasbeh', *Zeitschrift des deutschen Palästina Vereins*, C (1984), pp. 53-54; פינקלשטיין, הארכיאולוגיה של תקופת ההתנחלות והשופטים, תל אביב תשמ"ז, עמ' 57.

הנתונים דנו רק מעט מחקרים בממצאי החפירות. על רקע זה בולטת בחשיבותה עבודת הדוקטורט של זורן (1993). הוא עיבד את חומר הגלם שהותיר אחריו חופר האתר, בדה, וניסה להציג תמונה מגובשת של תולדותיו.⁴³

בדו"ח החפירות הגדיר מקקאון שתי שכבות עיקריות מתקופת הברזל. השכבה הקדומה (II) תוארכה לפרק הזמן שבין המאה ה"א למאה ה"ז לפני סה"נ. לדעת מקקאון, נחתמה שכבה זו בעיי מפולת ('ת שכבה I'), והוא לא מצא להם הסבר היסטורי ברור.⁴⁴ את השכבה המאוחרת (שכבה I) הוא חילק לשני שלבים: השלב הקדום (early I) תוארך למאה ה' ולראשית המאה ה' לפני סה"נ ואופיין בבנייה באבני גזיל גדולות.⁴⁵ את השלב השני של השכבה המאוחרת (late I) אפיין מקקאון כיישוב פרוז ודל, שהבנייה בו היא מאיכות ירודה. על בסיס שיקולים היסטוריים, וללא הוכחה ארכיאולוגית, הוא תארך שלב זה לתקופה שלאחר חורבן ירושלים. את שרידי הקירות הדלים שנמצאו על חלקים שונים של החומה מתקופת הברזל (בעיקר במרכז החלק המערבי שלה, ובחלק המזרחי של החומה הצפונית) הוא תארך לתקופה הפרסית.⁴⁶

בעקבות ומפלר ומקקאון, הדגיש גם זורן את רציפות היישוב במצפה לאורך כל תקופת הברזל, והניח שהדבר נובע מהעדר חורבנות לאורך התקופה כולה. לאור צמצום שכבה II של מקקאון (שכבה 4 של זורן) למאות ה"ב-ה"א לפני סה"נ, הקדים זורן את ראשית השלב הקדום של שכבה 1 (early I של מקקאון או שכבה 3 של זורן) למאה ה' לפני סה"נ, הרחיב את הטווח הכרונולוגי שלו עד לסוף תקופת הברזל וחילק אותה לשלושה שלבי משנה: שכבה 3C תוארכה למאה ה' לפני סה"נ, שכבה 3B תוארכה למחצית הראשונה של המאה ה' לפני סה"נ, ושכבה 3A תוארכה לפרק הזמן שבין 850 לבין 586 לפני סה"נ.⁴⁷ את השלב המאוחר של שכבה 1 (late I) חילק זורן לשני שלבי משנה: הוא תארך את 'שכבה 2' לתקופה הבבלית והפרסית ואת 'שכבה 1' להתקופה ההלניסטית.⁴⁸ לטענת זורן, הרושם של מקקאון על איכות הבנייה של שני שלבים אלה נכון רק לגבי שכבה 1. לעומת זאת, איכות הבנייה בשכבה 2 עולה על זו של שכבה 3, על שלביה השונים. עדות לכך ניתן למצוא בדרך בניית הקירות;⁴⁹ בריצוף האבן, הנפוץ יותר בשכבה זו;⁵⁰ בשימוש המלא

J.R. Zorn, *Tell en-Nasbeh: A Re-evaluation of the Architecture and Stratigraphy of the* 43

Early Bronze Age, Iron Age and Later Periods, Ph.D. thesis, Berkeley 1993

44 מקקאון (לעיל, הערה 41), עמ' 181-183, 186, הגדיר כמה שלבי משנה שהיו שייכים, לדעתו, לשכבה 2. עוד קודם לעבודתו של זורן, היה ברור שהוא הפריז באורכו של פרק הזמן שאותו שייך לשכבה זו, וצמצומו (שכבה 4 אצל זורן) למאות ה"ב-ה"א לפני סה"נ נראה הגיוני ומשכנע. ראו: זורן, שם, עמ' 103-113.

45 על נושא זה ראו את דבריו של ומפלר אצל מקקאון, שם, עמ' 183, ולוח 62: 4-5.

46 מקקאון, שם, עמ' 202-203.

47 זורן (לעיל, הערה 43), עמ' 103-162, 312-336.

48 שם, עמ' 163-185.

49 שם, עמ' 167-169, 183.

50 שם, עמ' 169, 183.

במונוליתים כעמודי בניין;⁵¹ ובשטח הגדול יותר של 'בתי ארבעת המרחבים' בשכבה זו.⁵² נתונים אלה יכולים להעיד על מעמדם של האנשים שהתגוררו בהם ועל עושרם. עם זאת, האחידות בגודל המבנים בשכבה זו מעידה שמעמדם של המתגוררים בהם היה דומה. בנוסף לכך, העובדה שהתוכנית השלטת במבני המגורים שנחשפו היא בדגם 'שלושת המרחבים' ו'ארבעת המרחבים', המוכרת מתקופת הברזל, מרמזת על כך שלפחות מקצת אלה שהתגוררו במקום היו יהודאים. הם המשיכו את מסורת הבנייה המקומית, המוכרת באתר לכל אורך תקופת הברזל.⁵³

השינוי העיקרי בתוכנית העיר ובמערכת הביצורים התרחש בסוף ימי קיומה של שכבה 3A, בראשית המאה ה' לפני סה"נ. השער הפנימי, והחומה המערבית שקישרה בין שני השערים, יצאו מכלל שימוש, ונעלמה צורת היישוב ההקפית, שאפיינה את תוכנית העיר מראשית תקופת הברזל. למרות השינוי החד, העריך זורן שהמעבר בין שכבה 3 לשכבה 2 לא נבע מכיבוש העיר ומחורבנה. בקביעה זו הוא התבסס על כמה שיקולים: העדר עדות ארכיאולוגית לשכבת חורבן, העדר ממצא קרמי על רצפות המבנים, גובה השתמרות הקירות וממצא העמודים הרבים באתרם. ארבע עדויות אלה מלמדות, לדעתו, שהתושבים הורשו לעזוב את בתיהם עם הפציהם. רק לאחר שהעיר ננטשה פולס השטח שבתוך החומות ועל חורבותיו נבנו בתי שכבה 2.⁵⁴ כבר מקקאון הבחין שמבנים אחדים השייכים לשכבה זו נבנו על שרידי השער ועל שרידי החומה המערבית.⁵⁵

תוכניתה הכללית של העיר בשכבה 2 שונה בגישתה הכללית מהתוכנית שאפיינה את מבנה העיר מאז ראשית תקופת הברזל, אף שהעיר של שכבה 2 הוסיפה להשתמש בחומת הקדמות והנסגות ובשער החיצוני, שנבנו בשכבה 3B.⁵⁶ כמה מהמבנים בשכבה זו התבססו

51 בשכבה 3 היה שימוש רב בעמודים בנויים, ואילו בשכבה 2 ישנו שימוש רק במונוליתים. זורן (שם, עמ' 170–171) פירש זאת כעדות לאיכות בנייה משופרת, אך הוא מצרף לכך הסתייגות. הסתייגות נוספת נובעת משפע חומרי הבניין שהיו לבוני שכבה 2 מהריסות שכבה 3.

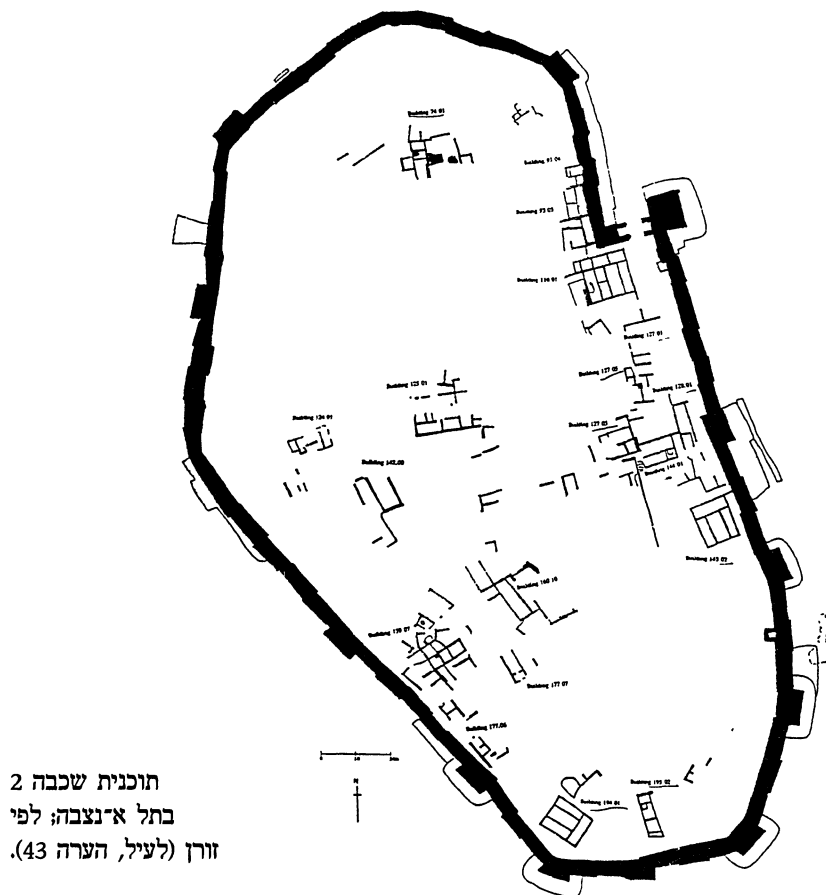
52 זורן, שם, עמ' 173–174. זורן טען, ששטחם הממוצע של מבנים אלה היה גדול בעשרות אחוזים ואף כפליים משטחם הממוצע של המבנים משכבה 3.

53 שם, עמ' 179, 181–182. השינוי בתפקוד העיר מתבטא גם בהערכתו של זורן את סך כל התושבים שהתגוררו בה. בשכבה 3 הוא מעריך את סך כל התושבים ב־800–1,000 ובשכבה 2 הוא מעריך את סך כל התושבים ב־400–500 (שם, עמ' 44).

54 שם, עמ' 151, 161–163, 175–176.

55 מקקאון (לעיל, הערה 41), עמ' 198, 202; זורן (לעיל, הערה 43), עמ' 154. ניתן להניח, שהשינוי במערכת שערי הכניסה לעיר נובע מתפיסה שונה של צורת ההגנה על העיר, אבל אפשר גם להניח, ששינוי זה מבטא הערכה שונה של הסכנה החיצונית הצפויה לעיר. בשלב מאוחר יותר, כאשר גברה ככל הנראה הסכנה החיצונית לעיר, הוצר רוחבו של השער החיצוני. זורן (שם, עמ' 176) קושר זאת למקומה של מצפה על גבולה הצפוני של הפחוזה ולסכסוכים האימפריאליים, אך לדעתי אפשר בהחלט לפרש זאת על רקע מתיחות מקומית עם פחוות שומרון, אולי בזמן בנייתה של חומת ירושלים.

56 זורן (לעיל, הערה 43), עמ' 155, 167, 172, 336–337; ראה גם: J.R. Zorn, 'Mizpah – Newly Discovered Stratum Reveals Judah's other Capital', *Biblical Archaeology Review*, XXIII, 5 (1997), pp. 29–38, 66

תוכנית שכבה 2
בתל א־נצבה; לפי
זורן (לעיל, הערה 43).

על קירות המבנים של שכבה 3, ובין שתי השכבות יש המשכיות בצורות כלי החרס.⁵⁷ בתוכנית העיר החדשה בולט העדרה של 'תוכנית אב כוללת', המתבטאת בעיקר בחוסר קשר בין כיוון המבנים לבין כיוונה של החומה והטופוגרפיה הטבעית של האתר.⁵⁸ אפשר להניח, שהדבר נובע ממילוי ומפילוס חלקים גדולים של שכבה 3, שגרמו לטשטוש קווי המתאר הטבעיים שעליהם התבססו השכבות הקודמות.⁵⁹ בולט גם העדרם של בתי המגורים, שתפסו מקום עיקרי בתוכנית שכבה 3. במקומם נבנו כמה מבנים גדולים ומרכזיים. הדבר מעיד שמצפה הפסיקה לשמש מקום יישוב צפוף לאוכלוסייה גדולה והפכה למרכז שלטוני, שבולטים בו המחסנים ומספר בנייני מגורים גדולים יחסית.⁶⁰

57 זורן (לעיל, הערה 43), עמ' 163-164.

58 שם, 176, 179, 183.

59 שם, עמ' 168.

60 שם עמ' 182-183.

בחלוקת העיר בשכבה 2 ניתן להבחין בחמישה אזורים עיקריים:

(א) איזור המגורים העיקרי של העיר נבנה, ככל הנראה, בצד המזרחי והדרומי שלה, בצמוד לחומה. בתוכנית שהציג זורן⁶¹ נראה גוש צפוף של מבנים בין שער העיר של שכבה 3 (שהמשיך להתקיים גם בשכבה 2) לבין האיזור של השער הפנימי, שנהרס ויצא מכלל שימוש. באיזור זה נבנו חמישה מבנים בעלי שלושה וארבע מרחבים, בצד מבנים נוספים שתוכניתם אינה ברורה. דרומה משם, באיזור הממגורות שנחפרו בין החומה החיצונית לחומה הפנימית הקדומה, נבנו שני מבנים נוספים. שרידי קירות, שכמה מהם שייך זורן מסיבה לא ברורה לשכבה 3, מעידים על מבנים נוספים שהתקיימו לאורך צדה הדרום-מזרחי של העיר. בצד מבני המגורים הללו התקיימו באיזור זה גם מבנים שנראים כמחסנים גדולים, למשל מבנה 128.01 או 144.01, וכן מבנים בעלי קירות דקים יותר, שלדעת זורן שימשו כבתי מלאכה.⁶²

(ב) בצפון העיר בולט מבנה 74.01, הוא 'הארמון'. מרבית חלקיו טרם נחשפו, אבל החצר הגדולה (כ-60 מ'ר) שנתגלתה, מוקפת חדרים משני צדדיה, מאפשרת להניח שמדובר במבנה בגודל של כ-270 מ'ר, בסגנון המסופוטמי של 'בתי החצר הפתוחה'.⁶³

(ג) בדרום מערב העיר התקיים, לדעתי, קומפלקס מקביל ואולי אפילו גדול יותר. מצירוף המבנים 159.07, 177.06 ו-177.07, מתקבל 'ארמון' נוסף בסגנון 'בית החצר הפתוחה'.⁶⁴ אם אכן היה המרחב שבין מבנים אלה חצר פתוחה, הרי שזהו מבנה גדול עוד יותר ממבנה 74.01. גם אם השערה זו אינה מתקבלת, עדיין סביר להניח שלמכלול מבנים כה גדול, המורכב משורות של חדרים הניצבים לחומה, היה שימוש מינהלי. השערה זו מקבלת חיזוק מקירבתו של מבנה זה לאיזור המחסנים.

(ד) במרכז האתר, ובעיקר בחלקו הדרומי, היה ככל הנראה איזור המחסנים. שחזור זה מתבסס בעיקר על שרידי מבנה 160.10, הבולט בגודלו (אף שרק חלק קטן ממנו נחשף בחפירות). שני המרחבים הארוכים הבולטים בתוכנית המבנה מאפשרים להניח, שבמקור היה זה מחסן גדול.⁶⁵ על בסיס כמה שרידי מבנים, הנראים בתוכנית מצפון-מערב ומצפון-מזרח למבנה 160.10, ניתן לשער שבדרום החלק המרכזי של האתר היה איזור שלם של מחסנים. הוא היה יכול לשמש את הפקידות, את הצבא ואת המערך הלוגיסטי האימפריאלי שחנה באיזור. הקיר הארוך בכיוון צפון-דרום, המצוי ממזרח לאיזור זה, יכול לשמש כגדר המזרחית של איזור המחסנים, ובתוכנית ניתן לראות קטעים מהחלק הצפוני של גדר זו, כולל הפינה הצפון-מזרחית של המתחם.

(ה) במרכז ובמערבו של האתר נחשפו שרידיהם של כמה מבנים מרכזיים המצטיינים

61 שם, עמ' 966.

62 שם, עמ' 175, 177.

63 שם, עמ' 173-174, 182, וראו שם גם דיון בהשוואות הארכיטקטוניות וביבליוגרפיה.

64 לתוכנית של מבנים אלה ראו שם, עמ' 966.

65 שם, עמ' 174.

בגודלם (בעיקר: 124.01, 125.01, 142.00). תוכניתם אינה ברורה וכך גם תפקודם. ניתן לקבל את הנחתו של זורן, שאיזור זה שימש למגורים.⁶⁶ משחזור התוכנית של שכבה 2 במצפה מתקבל יישוב שכולטים בו בתי האמידים והמחסנים. אין כמעט עדויות לבתי מגורים רגילים, ובולט השינוי שחל מעיר הגבול הישראלית של שלהי תקופת הברזל למרכז המינהלי של התקופה הבבלית. ממצא זה תואם את העדויות שבמקרא על מעמדה של מצפה כמרכז של היישוב ביהודה תחת שלטון בבל. נסיבות סופה של שכבה 2 אינן ברורות, אבל נראה שגם המעבר לשכבה 1 לא לוה בחורבן. סימוכין לכך מוצא זורן בגובה של מקצת הקירות שהשתמרו, בעמודים שנותרו עומדים באתרם, ובהעדר ממצא קרמי על הרצפות (פרט לשלושה חדרים).⁶⁷ גם מקקאון⁶⁸ לא מצא עדות להרס או לחורבן בשכבה זו, והוא שיער שהיישוב ניטש בשלב שבו הלכו וירדו מעמדו האסטרטגי וחשיבותו הפוליטית. מממצא כלי החרס האטיים ניתן ללמוד, שהיישוב בשכבה 2 הוסיף להתקיים לפחות עד לאמצע המאה ה' לפני סה"נ, ועל פי ממצאים מועטים אפשר להניח, שהוא התקיים לכל אורך התקופה הפרסית ונעזב בתהליך הדרגתי, שנמשך עד לתקופה ההלניסטית.⁶⁹

2. ביתין (בית אל)

בבית אל, המזוהה בשטחו של הכפר ביתין,⁷⁰ התקיימו ארבע עונות חפירה בהפרש של עשרים שנה בין העונה הראשונה, בהנהלת אולברייט (1934), לבין שלוש העונות שבהן ניהל קלסו את החפירה (1954, 1957, 1960). אולברייט כמעט שאינו מזכיר יישוב באתר בפרק הזמן שבין סוף תקופת הברזל לבין התקופה ההלניסטית,⁷¹ וכך גם קלסו, בדו"חות הזמניים

66 שם, עמ' 175, 178.

67 שם, עמ' 184.

68 מקקאון (לעיל, הערה 41), עמ' 62–63.

69 זורן (לעיל, הערה 43), עמ' 184–185; מקקאון (לעיל, הערה 41), עמ' 63, 202. קביעה זו התקבלה

במחקר באופן עקרוני, ואולברייט ורייט אף איחרו את סופה של שכבה זו וייחסו את מקצת הממצא למאה ה' לפני סה"נ. לנושא זה ראו: מקקאון, שם, עמ' 185–186, 225–227.

70 W.F. Albright, 'A Trial Excavation in the Mound of Bethel', *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, XXIX (1928), pp. 9–11; J.L. Kelso, *The Excavation of Bethel 1934–1960, Annual of the American Schools of Oriental Research (AASOR)*, XXXIX (1968), pp. 1–2.

71 בחפירות של אולברייט לא נמצאו כמעט כלי חרס מן התקופה הפרסית, ובכמה משטחי החפירה היתה שכבה הלניסטית על השרידים משלהי תקופת הברזל. רק בשתי הערות קצרות מזכיר אולברייט עדות לחורבן הבבלי, ומציין את קיומו של יישוב צנוע שהתקיים בראשית התקופה הפרסית. עם זאת, הוא לא שלל את האפשרות שהיישוב מתקופת הברזל נחרב במועד מאוחר יותר – במהלך המאה ה' – ונגזש לאחר מכן, והעדויות הראשונה ליישוב מחדש היא קיר שנמצא באיזור I. הקיר היה בנוי בנייה גסה מאבנים גדולות שנלקחו, לדעתו, מחומת היישוב הברזלי. יש לזכור, שפרט לעובדה ששרידים אלה נמצאים על שכבת החורבן הישראלית, אין כל עדות לתארוכם. גם בדו"ח המסכם של החפירה

שלו.⁷² עם זאת, אולברייט לא הגדיר במדויק את זמן החורבן באתר, וטען שהוא התרחש בשלב מאוחר בתוך המאה ה' לפני סה"נ.⁷³ על סמך תארוכם של מכלול כללי חרס לפרק הזמן הזה שיער סינקלר, שהיישוב במקום הוסיף להתקיים עד לאמצע המאה ה' לפני סה"נ ואף עד לראשית השליש האחרון שלה.⁷⁴ בדו"ח המסכם של חפירות האתר אימץ קלסו את

מופיעים בשכבה זו רק כלי חרס שניתן לתארכם לשלבים מתקדמים בתוך התקופה הפרסית. ראו: W.F. Albright, 'The First Month of Excavation at Bethel', *Bulletin of the American Schools of Oriental Research (BASOR)*, LV (1934), p. 25; idem, 'The Kyle Memorial Excavation at Bethel', *ibid.*, LVI (1934), p. 14; idem, 'Beitin', *Quarterly of the Department of Antiquities in Palestine*, IV (1935), p. 198; קלסו (לעיל, הערה 70), עמ' 7-5, ולוח 28.

72 בדו"ח הזמני של עונת 1954 מתוארים שני בסיסי עמודים שנמצאו פגועים בחלק המזרחי של הגבעה. ראו: J.L. Kelso, 'The Second Campaign at Bethel', *BASOR*, CXXXVII (1955), pp. 9-10, and fig. 3. בצייטוט הערה של אולברייט (שם, עמ' 10, הערה 5) מוצעת האפשרות להקביל בסיסים אלה לבסיסי עמודים אכמיניים שנמצאו בפרספוליס. אף על פי שיש לכך מתנגדים רבים והקבלה זו נראית רחוקה, הרי שייחוסם למאה ה' התקבל במחקר, כמו גם האפשרות שזהו חלק ממבנה מנומנטלי שהתקיים בתקופה זו. ראו: שטרן (לעיל, הערה 40), עמ' 34. בדו"ח המסכם של קלסו אין כל אזכור של בסיסי עמודים אלה, אבל מצוין דבר הימצאותם של שרידי מבנים מהתקופה ההלניסטית או הפרסית בצפון מערב התל (מקום המאהל של חפירות 1934). דרומית מזרחית משם נמצאו גם מעט כלי חרס ושרידים דלים של קירות, שתוארכו גם הם לתקופה הפרסית-ההלניסטית. ראו: קלסו (לעיל, הערה 70), עמ' 7 ולוח 7. יש להזכיר, שבדו"ח הזמני של עונת 1957 לא נזכר ממצא מהתקופה הפרסית, וכך גם בעונת 1960. ראו: J.L. Kelso, 'The Third Campaign at Bethel', *BASOR*, CLI (1958), pp. 3-8; idem, 'The Fourth Campaign at Bethel', *ibid.*, CLXIV (1961), pp. 5-14.

73 ראו: W.F. Albright, *The Biblical Period from Abraham to Ezra*, New York 1949, p. 142. הטענה בדבר המשך היישוב באתר במאה ה' לפני סה"נ ואיחור החורבן של היישוב הברזלי האחרון לפרק זמן כלשהו במהלך המאה ה' או אף לאחר מכן, התבססה בעיקר על תארוך מכלולים של כלי חרס לתקופה זו וראיתם כטיפוסי ביניים – בין כלי החרס משלהי תקופת הברזל לבין כלי החרס מהתקופה הפרסית. לסיכום נושא זה ראו: קלסו (לעיל, הערה 70), עמ' 75-76.

74 ראו: L.A. Sinclair, 'An Archaeological Study of Gibeon (Tell el-Fûl)', *Biblical Archaeology*, XXVII (1964), p. 62; קלסו (לעיל, הערה 70), עמ' 75-76; לאפ (לעיל, הערה 40), עמ' 6. חיזוק להמשך קיומו של היישוב במקום במהלך המאה ה' לפני סה"נ נמצא בדיון של ננסי לאפ בכלי החרס האטיים משכם, ולפיו יש לתארך את שכבה V לשנים 475-525 לפני סה"נ. על בסיס מסקנות אלה השווה רייט את כלי החרס המקומיים של שכבה זו לכלי החרס שנמצאו בבית אל, בגבעון ובגבעה, ותארך את חורבן האתרים הללו לאמצע המאה ה' לפני סה"נ לכל המקום. ראו: G.E. Wright, *Schechem. The Biography of a Biblical City*, New York-Toronto 1965, pp. 137, 238-241, and fig. 113. מדויק עוד יותר: בין השנה השלישית לשלטון נבוכדנאצר (539 לפני סה"נ) לבין ראשית ימי דרייווש (521 שנה). תארוך זה מתבסס על דיון קרמי בחומר מהמבנים השרופים של תקופת הברזל ב', ועל העובדה שתומר זה מאוחר לדעתו לכלי החרס שהתגלו בשכבת החורבן של תל בית-מרסים, בית שמש, לכיש, תל אל-פול, ואתרים אחרים שהחריבו הבבלים. דיוור ביקר את מסקנותיו של קלסו, ובעיקר את ההשוואות הקרמיות שעשה. הוא הדגיש דווקא את המקבילות הקרמיות למאות הח-ה' לפני סה"נ, ויצא נגד ההכללות שעשה קלסו, תוך דגש על כך שאין בביקורת זו משום יציאה נגד

מסקנות הניתוח הקרמי, והציע לתארך את חורבן השכבה הישראלית האחרונה לראשית השליש השלישי של המאה ה' לפני סה"נ.⁷⁵ בשל העדרו של ממצא ארכיטקטוני מהתקופה הפרסית באתר הוא הניח, שהישוב מתקופה זו לא שכן על התל, אלא באזורים הנמוכים שליד המעינות, מדרום לאזורי החפירה העיקריים. הוא שיער שבשלב מאוחר יותר, אולי במהלך המאה ה' לפני סה"נ, התאושש היישוב באתר. העדות העיקרית לכך מצויה בחלק המרכזי שלו (איזור II), שבו ניכרים שרידי בנייה, המתוארכים עד לתקופה ההלניסטית.⁷⁶

3. אל-ג'יב (גבעון)

בגבעון, המזוהה בשטחו של הכפר אל-ג'יב,⁷⁷ נערכו חמש עונות חפירה עיקריות בניהולו של פריצ'ארד (1956–1957, 1959–1960, 1962). סדר השכבות בתל אינו ברור, ואין אפשרות לתארך בצורה משביעת רצון את המבנים ואת הממצא השייכים לשלבי היישוב השונים בתל.⁷⁸ בשנת 1964 פורסם הדו"ח על היקבים ועל הביצורים שנחפרו בעונות 1959–1960, ונתאפשר לראשונה לקיים דיון בשלבי קיומו של האתר בשלהי תקופת הברזל ובתקופה הפרסית. הטענה שביסס פריצ'ארד בדו"ח זה היא, שגבעון נחרבה בראשית המאה ה' לפני סה"נ, ובאתר לא היה יישוב עד למאה הא' לפני סה"נ.⁷⁹ את תפיסתו זו הוא ביסס על שלוש נקודות עיקריות:

(א) הממצא בתוך היקבים והבורות שבצפון מערב התל: פריצ'ארד טען, שניתוח הממצא מלמד על פער של כחמש מאות שנה בין ראשית המאה ה' לבין המאה הא' לפני סה"נ. הוא ביסס קביעה זו על כך, שמעל הממצא העיקרי מתקופת הברזל II (המתוארך למאות הח'–ה' לפני סה"נ) ישנו חומר רומי וביזנטי, ללא עדות ליישוב שנתקיים בין שתי

- 75 W.G. Dever, 'Archaeological Methods: רא:ירושלים. לאחר חורבן ירושלים. רא: W.G. Dever, 'Archaeological Methods: and Results: A Review of Two Recent Publications', *Orientalia*, XL (1971), pp. 466–468
- 76 למרות ההסכמה של מרבית החוקרים בשאלת המשך קיומו של היישוב בבית אל במאה ה' לפני סה"נ, לאחר חורבן ירושלים, ראוי לזכור שאין מתקופה זו שכבת יישוב ברורה, ומרבית השחזורים מתבססים על תארוכם של כלי חרס אחדים מתוך המכלול של כלי החרס מתקופת הברזל.
- 77 רא: קלסו (לעיל, הערה 70), עמ' 37–38, 52, לוח 7. קביעה זו בעייתית, שכן לפחות לפי הניתוח של לאפ, ממצא כלי החרס משכבה זו אינו שייך למאה ה' לפני סה"נ. על נושא זה רא: קלסו, שם, עמ' 77; דיורר (לעיל, הערה 74), עמ' 463. רא: גם: C.E. Carter, *A Social and Demographic Study of the Post-Exilic Judah*, Ph.D. thesis, Duke University 1991, pp. 104–106, 132
- 78 W.F. Albright, *Excavations and Results at Tell el-Fûl (Gibeah of Saul)*, *AASOR*, IV (1924), p. 94; F.-M. Abel, *Géographie de la Palestine*, II, Paris 1934, pp. 347–373; J.B. Pritchard, 'Gibeon's History in the Light of Excavation', *Vetus Testamentum Supplement*, VII (1960), pp. 1–2
- 79 P.W. Lapp, 'Review of Gibeon', *American Journal of Archaeology*, LXXII (1968), pp. 391–393
- 79 J.B. Pritchard, *Winery Defenses and Soundings at Gibeon*, Philadelphia 1964, p. 27

התקופות.⁸⁰ הקביעה שהאתר נחרב בראשית המאה ה' לפני סה"נ מובאת אצל פריצ'ארד כנקודת מוצא בכמה הקשרים שונים.⁸¹ נראה שזוהי קביעה היסטורית ולא ארכיאולוגית, ולפיה נקבע מערך השכבות והזיהוי הקרמי באתר, תוך התעלמות מממצא המשקף בוודאות תקופה מאוחרת יותר.⁸² בתוך הממצא שתארך פריצ'ארד למאות הח'–ה' לפני סה"נ ישנם כלי חרס מאוחרים⁸³ וכן טביעות 'מוצה'.⁸⁴ בניגוד לטענתו של פריצ'ארד, יש בממצא שבתוך היקבים והבורות שבצפון-מערב התל עדות ליישוב שהתקיים לאחר חורבן ירושלים, במהלך המאה ה' לפנה"ס, וככל הנראה גם לאחר מכן (בתקופה הפרסית).

(ב) תארוך החומה והמבנים מתקופת הברזל, והיחס בין הביצורים למפעל המים: פריצ'ארד שיער, שהחומה הקדומה שייכת לתקופת הברזל I, והיא מקבילה למפעל המים הראשון ('הבריכה') ולמבנה העמודים שנחשף בצפון-מערב התל ונמצא מתחת לחומה הפנימית המאוחרת. חומה זו נבנתה, לדעתו, בסוף המאה ה' לפני סה"נ, במקביל למפעל המים השני (המנהרה). לאור ההנחה שהעיר פרחתה בסוף המאה ה' וחרבה בראשית המאה ה' לפני סה"נ, ועל בסיס ההערכה שהממצא מהמאה ה' לפני סה"נ מוגבל ואינו מעיד על שכבת יישוב של ממש, שיער פריצ'ארד שבין המאה ה' למאה הא' לפני סה"נ היה פער יישובי.⁸⁵ בביקורת על הדו"ח המסכם דחה אולברייט את תארוך החומה הקדומה לימי ראשית המלוכה. הוא קבע, שכלי החרס שעליהם התבסס פריצ'ארד יכולים לשמש רק כטרמינוס פוסט קום, וקשה לשער שלפני המאה ה' לפני סה"נ נבנתה חומה מסיבית כל כך. עוד טען אולברייט, שאין בסיס ארכיאולוגי לקביעת זמנו של החורבן לראשית המאה ה' לפני סה"נ, והאירוע היה יכול להתרחש בשלב מאוחר יותר.⁸⁶ על רקע דברים אלה נראה, שגם התארוך של פריצ'ארד לחומה ולמבנים הברזליים, ואף השערתו על היחס שבין הביצורים למפעל המים, נסמכים על השקפה היסטורית ולא על קריטריונים ארכיאולוגיים.

(ג) העדות האפיגרפית: הדו"ח המלא הראשון שפרסם פריצ'ארד (1959) יוחד לחומר

80 שם, עמ' 12–16.

81 שם, עמ' 27.

82 R. de-Vaux, 'Recensions', *Revue Biblique*, LXXIII (1966), pp. 130–135

83 ראו, למשל, את כלי החרס בלוקסים 137, 141, 211, 212, אצל: פריצ'ארד (לעיל, הערה 79), עמ' 23–20.

84 ראו בלוקס 136, אצל: פריצ'ארד, שם, עמ' 20, וציור 50: 4, 7. והשוו לממצא שהציג פריצ'ארד בדו"ח קודם: J.B. Pritchard, *Hebrew Inscriptions and Stamps from Gibeon*, Philadelphia, 1959, p. 27. לנושא זה ראו גם: שטרן (לעיל, הערה 40), עמ' 36, ועמ' 256, הערה 134. על טביעות 'מוצה' ראו: J. Zorn, J. Yellin & J. Hayes, 'The M(W)SH Stamp Impression and the Neo-Babylonian Period', *Israel Exploration Journal*, XLIV, 3–4 (1994), pp. 161–183 ושם ספרות.

85 פריצ'ארד (לעיל, הערה 79), עמ' 35–40. וראו גם: J.B. Pritchard, 'The Water System at Gibeon', *Biblical Archaeologist*, XIX (1956), pp. 73–75

86 W.F. Albright, 'Some Recent Reports and Publications', *BASOR*, CLXXXIII (1966), pp. 32–33

האפיגרפי. הוא כלל חמישים ושש חרותות מסוג 'גבעון גדר' על ידידות של צפחות,⁸⁷ כשמונים טביעות חותם מסוגים שונים, ושמונה חותמות פרטיים. כל החומר (פרט לחמש טביעות חותם) נמצא במילוי של בריכת המים הגדולה, שמולאה, לדעת פריצ'ארד, מתוך האיזור שמדרום לבריכה.⁸⁸ לענייננו חשוב הדיון בכתובת 'גבעון גדר' שנחרתה על ידידות הצפחות. לדעת פריצ'ארד, מולאו כלים אלה ביין או בשמן והתוצרת נועדה ליצוא, שכן רק כך ניתן להסביר את משמעות הציון של שם המקום.⁸⁹

בניסיון לתארך את החריתה על ידידות הצפחות השתמש פריצ'ארד בארבעה קריטריונים: (1) מבחינת המפלסים שבהם נמצאו החרותות ציין פריצ'ארד, שלמעט שתי חרותות שנמצאו במפלס גבוה יותר, נמצאו כולן בתוך מילוי הבריכה, בגבהים שבין 4.6 לבין 7.6 מטר מתחת לשפתה. מפלס זה מקביל, פחות או יותר, למפלס של טביעות 'למלך' (שנמצאו בגובה שבין 3.5 לבין 10.3 מטר מתחת למפלס שפת הבריכה). עובדה זו תפסה מקום מרכזי בתארוך החרותות למאות הח'-הז' לפני סה"נ.⁹⁰ התאריך שקבע פריצ'ארד מתבסס על ההנחה, שבריכת המים התמלאה בעפר בתהליך איטי, שראשיתו בראשית המאה הו' לפני סה"נ, לאחר חורבן האתר ונטישתו. ואולם, הנחה זו אינה מוכחת, ובניגוד לה אפשר להניח שחורבן העיר היה מאוחר לשלב נטישתה של הבריכה. כמו כן, אין ניתן לדעת מתי היא מולאה, מאין נלקח המילוי, ומה היה היחס בין המקום שממנו נלקחו טביעות 'למלך' לבין המקום שממנו נלקחו החרותות.⁹¹ לפיכך יש לקבוע, שמבחינת מפלסי השכבות בבריכה לא ניתן לתארך את החרותות ויש לדחות את הקשר הכרונולוגי בין חרותות 'גבעון גדר' לטביעות 'למלך'.

87 הגדרה זו של הכלים כצפחות באה בעקבות הגדרותיהם של שטרן (לעיל, הערה 40), עמ' 35, 116–118, ושל רות עמירן. ראו: R. Amiran, 'A Note on the "Gibeon Jar"', *Palestine Exploration Quarterly*, CX (1975), pp. 129–132.

88 פריצ'ארד (לעיל, הערה 84), עמ' VI–V.

89 שם, עמ' 15–16. לדעת פריצ'ארד, הכתובת של שם המקום ושם היצור נועדה להבטיח את החזרת הכלים לאחר העברת התכולה. דבר זה מסביר את העדר הופעתן של החרותות באתרים אחרים ביהודה ובבנימין (שם, עמ' 16). לחלופין, הוא הציע לראות בכתובות החרותות סימן שבא להבטיח את איכות התכולה במקום שאליו נשלח היין, בהנחה שגבעון נהנתה ממעמד מוכר של יצרנית יין משובח והאנשים הרשומים על הידידות היו מוכרים (שם, שם). על נושא זה ראה גם במאמר הנפרד שייחד פריצ'ארד לתעשיית היין, ובו הוא התייחס בהרחבה לתפקיד הכלים שעליהם נמצאו החרותות ולאופן השימוש בהם: J.B. Pritchard, 'The Wine Industry at Gibeon: 1959 Discoveries', *Expedition*, II, 1 (1959), pp. 22–24. חידוש גדול בהבנת משמעותן וחזמן של החרותות העלה דמסקי: A. Demsky, 'The Genealogy of Gibeon (I Chronicles 9: 35–44): Biblical and Epigraphic Considerations', *BASOR*, CCII (1971), pp. 16–23. דמסקי הציע לחלק את החרותות לשתי קבוצות, המייצגות שתי משפחות שייצרו יין בכפרים סמוכים לגבעון. היין נשלח למרכז הייצור והסחר בגבעון. כל אחת מהמשפחות כתבה את שמה על כלי התכולה כדי לקבלם חזרה, והכלים שנמצאו בגבעון הם אלה שנשברו ונזרקו.

90 פריצ'ארד (לעיל, הערה 84), עמ' 12; הנ"ל (לעיל, הערה 89), עמ' 25.

91 בהערת אגב מעלה פריצ'ארד (לעיל, הערה 77, עמ' 11) את האפשרות שהבריכה מולאה בעפר במאה הא' לפני סה"נ. מרחק הזמן של תקופה זו מהמאות הז'-הו' לפני סה"נ מאפשר להניח שהעפר נלקח ממקום שבו היתה המשכיות בין שתי התקופות.

המסקנה היחידה שניתן להסיק מהקירבה ביניהן היא, שבאיזור שממנו נלקח העפר למילוי הבריכה היה רצף של שכבות יישוב משלהי המאה ה'ה' ועד למאה ה'ו' לפני סה"נ.

(2) מבחינה קרמית ציין פריצ'ארד, שרוב הכלים שעליהם נחרתו הכתובות שייכים לצפחות מטיפוס אחד. הוא לא הצליח למצוא הקבלות מדויקות לכלי זה, ולכן הציע לראות בו טיפוס מיוחד, שיוצר למטרה מוגדרת ולא היה נפוץ באתרים אחרים.⁹² דיון ממצה במקבילות הקרמיות לצפחות, שעל ידיה נחרתו הכתובות, ערכה רות עמירן. מקבילות כאלה היא מצאה במגידו, בבית שמש ובייחוד בקברים מסוף תקופת הברזל בבית שאן, שהן הקרובות ביותר לטיפוס הצפחות מגבעון. על סמך נתונים אלה הניחה עמירן, שיש לתארך את הכלים ל'תקופה הבבלית', בין חורבן בית ראשון לבין עליית הפרסים.⁹³

(3) מבחינה פליאוגרפית נתקל פריצ'ארד בבעיית העדר חומר משווה, שעליו היה יכול להסתמך לשם קביעת התאריך. קושי נוסף נובע מהמגוון הרב של החרותות, שקצתן נכתבו בצורה יפה וקפדנית וקצתן נכתבו ברשלנות ועם טעויות, המעידות לדעתו על העתקת הכתוב מבלי להבין את תוכן הדברים. המסקנה הפליאוגרפית של פריצ'ארד היא, שרוב הכתובות שייכות למאה ה'ו' או לראשית המאה ה'ו' לפני סה"נ.⁹⁴

(4) מבחינת תפוצת השמות מצא פריצ'ארד חיוזק לתארוך למאה ה'ו' לפני סה"נ. הוא התבסס בעיקר על הופעתו הראשונה של השם 'חנניה' במהלך המאה ה'ו' לפני סה"נ, ועל ההקבלה היחידה שיש לשם נריה (שאותו הוא הקביל לשם 'נרא' המופיע בחרותות) בספר ירמיה. פריצ'ארד הסיק מכך, שהגבול העליון לתארוך החרותות הוא ראשית המאה ה'ו' לפני סה"נ, והגבול התחתון הוא תקופת הגלות.⁹⁵ בביקורות שנכתבו על מסקנות אלה נשמעו שני קולות מרכזיים. היו חוקרים שהקדימו את החרותות,⁹⁶ ולמולם היו חוקרים שטענו לאיחורן.⁹⁷

92 פריצ'ארד (לעיל, הערה 84), עמ' 3, 12-13, ציור 6: 2.

93 עמירן (לעיל, הערה 87), עמ' 129-132, הניחה שזו חוליה אחרונה בשרשרת התפתחות של קנקנים, שראשיתם במאות ה'ה' ו'ה' לפני סה"נ, ואפשר לעקוב אחרי התפתחותם גם במאות ה'ה' ו'ה' לפני סה"נ (שם, עמ' 129, 132, ולוח 2: 1-5). להקבלות לצפחות מגבעון ראו: שם, ציור 1: 4, ולוח XI: ר' עמירן, הקיראמיקה הקדומה של ארץ ישראל מראשיתה ועד חורבן בית ראשון, ירושלים תשל"א, לוח 81: 15; לוח 82: 13. כלי נוסף מאותו סוג נמצא בתל בטש. ראו: ע' מזר, 'בין פלשת ליהודה: תמנה (תל בטש) בתקופת הברזל ב', ארץ ישראל, יח (תשמ"ה), עמ' 319, וציור 11: 3.

94 פריצ'ארד (לעיל, הערה 84), עמ' 15. בקשר לכך הביע פריצ'ארד הסתייגות רק לגבי טביעות 'דמלא' (מס' 21, 26-29).

95 פריצ'ארד (לעיל, הערה 84), עמ' 15, קבע את הגבול התחתון של החרותות על סמך השם 'דמלא'. הוא הניח, שחרותות מס' 21-22 היו מחוברות, והסיק מכך כי דמלא היה נכדו של חנניה נרא וחי בתקופת הגלות. בכך גם הסביר את ייחודה של חרותה זו מבחינת הכתיבה השונה של האות א (שם, עמ' 16-17). לדעתי, טיעונים אלה אינם מבוססים, ולכל היותר יש להשתמש בהם כ'טרמינוס פוסט קום', בלי לשלול את האפשרות לתארך את החרותות למאה ה'ו' לפני סה"נ.

96 N. Avigad, 'Some Notes on the Hebrew Inscriptions from Gibeon', *Israel Exploration Journal*, IX (1959), p. 131. בדעה דומה לזו נקט גם דמסקי (לעיל, הערה 89), עמ' 23.

97 בביקורת קצרה שפרסם אולברייט על מסקנותיו של פריצ'ארד הוא טען, שיש לתארך את כל החרותות לתקופת הגלות ושיבת ציון. ראו: W.F. Albright, 'Reports on Excavations in the

לדעתי, יש לאחר את החרותות למאה ה' לפני סה"נ, בעיקר על סמך הדיון הקרמי (עמירן), הפליאוגרפי (קרוס) והסטרטיגרפי (רייט).

חיזוק להמשך קיומה של גבעון בתקופה זו ניתן לראות בממצא מהמאה ה' לפני סה"נ בתוך המבנים הישראליים שבשטח 17, 98 בנוסף לממצא שפריצ'ארד עצמו ייחס לתקופה זו. חיזוק נוסף לכך יש בשתי טביעות שנמצאו בעומק ניכר בתוך בור המים ושייכות באופן מובהק לתקופה הפרסית.⁹⁹ נתון נוסף שיש להביא בחשבון הוא טביעת 'מצה' שפרסם פריצ'ארד בין הטביעות הפרטיות, המקבילה לעשרים ושמונה הטביעות שנמצאו בתל א-נצבה ולו שנמצאה ביריחו.¹⁰⁰ ארבע טביעות נוספות נמצאו בעונת 1959, ואת כולן ייחס פריצ'ארד לתקופה הפרסית, יחד עם טבעת זהב וטבעת כסף עם כתובת לא ברורה.¹⁰¹ גם בית הקברות הגדול, השייך ככל הנראה לתקופה שלאחר החורבן,¹⁰² יכול לחזק את ההנחה, שגבעון לא חרבה בראשית המאה ה' לפני סה"נ, ובתקופה זו אף עלתה חשיבותה.

37. Near East and Middle East', *BASOR*, CLIX (1960), p. 37. במגמה זו המשיכו קרוס, שערך בחרותות דיון פלאוגרפי מקיף, ורייט, שביקר את הדיון הארכיטקטוני והקרמי של פריצ'ארד. ראו: F.M. Cross, 'Epigraphical Notes on Hebrew Documents of the Eight-Sixth Centuries B.C.: The Inscribed Jar Handles from Gibeon', *BASOR*, CLXVIII (1962), pp. 18–23; G.E. Wright, 'Book Reviews', *Journal of Near Eastern Studies*, XXII (1963), pp. 210–211. לדעת רייט, יש להפוך את הסדר הכרונולוגי של מערכות המים בגבעון: ה'ברכה' עם מערכת המדרגות נחצבה במאה ה' או במאה ה' לפני סה"נ, ומולאה במאה ה', פרט לשניים או שלושה המטרים העליונים, המכילים חומר מהמאות ה' וה' לפני סה"נ (שם, עמ' 211). את החרותות תארך רייט לאמצע המאה ה', או אף למחצית השנייה של מאה זו, תוך הקבלה לחומר הקרמי של קבר 14 בבית שמש ולשכבה V בשכם (שם, והערה 1).
98. הממצאים מהמאה ה' לפני סה"נ כוללים כלי חרס מעוטרים בטביעת קנה וטביעת חותם מסוג 'מוצה'. ראו: פריצ'ארד (לעיל, הערה 79), עמ' 20, 21, 23; ציורים 32: 7; 33: 13; 34: 14; 48: 17, 22; לוחות 50: 1, 4, 7; 51: 6.
99. על נושא זה ראו: אביגד (לעיל, הערה 96), עמ' 130–133; J.B. Pritchard, 'More Inscribed Jar Handles from el-Jib', *BASOR*, CLX (1960), pp. 2–6; הנ"ל (לעיל, הערה 79), לוח 46: 533, 556. לטביעות אלה יש מקבילות רבות, ונהוג לראות בהן חיקוי מקומי של מוטיבים אחימניים נפוצים. על נושא זה ראו: שטרן (לעיל, הערה 40), עמ' 36 והערה 132, עמ' 256. דיון בטיפוס זה ראו: שם, עמ' 208–212.
100. לנושא זה ראו: פריצ'ארד (לעיל, הערה 84), עמ' 27. יש להעיר, כי פריצ'ארד לא התייחס לטביעה זו כלל, לא מבחינה כרונולוגית ולא מבחינה עניינית. על טביעות 'מוצה', ראו: זורן, ילין והייס (לעיל, הערה 84), עמ' 161–183.
101. פריצ'ארד (לעיל, הערה 89), עמ' 25; הנ"ל (לעיל, הערה 77), עמ' 11.
102. ח' אשל, 'בית קברות מתקופת המלוכה בגבעון', קובץ מחקרים בגיאוגרפיה היסטורית: שומרון ובנימין, בעריכת ז"ח ארליך, עפרה תשמ"ז, עמ' 51.

4. תל אל-פול (גבעה)

בגבעה, המזוהה בתל אל-פול,¹⁰³ נערכו ארבע עונות חפירה בניהולם של אולברייט (1922–1923; 1933) ולאפ ('חפירות ההצלה', 1964). אולברייט, ובעקבותיו סינקלר, הבחינו בכמה שלבים של מצודות מתקופת הברזל: מצודות II–I תוארכו לסוף המאה ה'א' ולראשית המאה ה'ל' לפני סה"נ; מצודה aIII תוארכה לראשית המאה ה'ל' לפני סה"נ; מצודה bIII תוארכה למחצית השנייה של המאה ה'ל', וחורבנה נקבע לראשית המאה ה'ל' לפני סה"נ.¹⁰⁴ אף שכבר בעונת החפירות הראשונה נחשף ממצא רב שתוארך לתקופה הפרסית, לא ציינו אולברייט וסינקלר שכבה מוגדרת מתקופה זו, וסברו שלאחר החורבן הבבלי ננטש האתר, והוא שב והתחדש רק במאה ה'ל' לפני סה"נ (שכבה IV).¹⁰⁵ על מסקנות אלה נמתחה ביקורת נוקבת, שהופנתה כלפי האבחנות הסטרטיגרפיות, ההגדרות הכרונולוגיות והפירוש ההיסטורי.¹⁰⁶ בעקבות כמה מהביקורות המוקדמות פרסם סינקלר מאמר נוסף (1964), שסקר את תולדות שלוש עונות החפירה של אולברייט. הוא הציע לחלק את שכבה IV לשני שלבים וקיצר את משך הזמן שבו היה האתר נטוש. על בסיס אבחנות קרמיות מעודכנות הוא שיער, שכבר בסוף המאה ה'ל' לפני סה"נ יושב האתר מחדש (שכבה aIV).¹⁰⁷ במסגרת זו נבנתה מחדש

103 לסיכום נושא הזהויה של גבעה בתל אל-פול ולספרות נרחבת, ראו: P.M. Arnold, *Gibeah – The Search for a Biblical City*, Sheffield 1990, pp. 39–60

104 אולברייט (לעיל, הערה 77), עמ' 20; W.F. Albright, 'A New Campaign of Excavation at Gibeah of Saul', *BASOR*, LII (1933), p. 10; L.A. Sinclair, *An Archaeological Study of Gibeah (Tell el-Fül)*, *AASOR*, XXXIV–XXXV (1960), p. 33; N.L. Lapp, *The Third Campaign at Tell el-Fül: The Excavations of 1964*, *ibid.*, XLV (1981), pp. 39, 59

105 אולברייט, שם, עמ' 25–27. גם סינקלר, שם, עמ' 34–35, סבר שהאתר היה נטוש בין ראשית המאה ה'ל' לבין המאה ה'ל' לפני סה"נ. הוא טען שבראשית התקופה ההלניסטית (שכבה IV) נבנו בתים בצד המזרחי של האתר ואף מצודה חדשה על שרידי המצודה הישראלית. החלל הפנימי מולא אבנים ונותרו רק שלושה חדרים קטנים במרכז. אלה היו, לדעתו, בסיס למגדל תצפית, שאת קיומו שיער עוד אולברייט (לעיל, הערה 77), עמ' 25–27, 54; ולוחות 23, a24: C.

106 H.J. Franken, 'Review on AASOR 34–35', *Vetus Testamentum*, XI (1961), pp. 471–472; R. Amiran, 'Review on AASOR 34–35', *Bibliotheca Orientalis*, XIX, 6 (1962), pp. 263–264; פינקלשטיין (לעיל, הערה 42), עמ' 52–55.

107 סינקלר (לעיל, הערה 74), עמ' 60–62, הקביל את כלי החרס משכבה זו לשכבה V בשכם ולתכולת הבורות בגבעון (עניין בעייתי מבחינה מתודית), והסיק מכך שיש לתארך את שכבה aIV לסוף המאה ה'ל' ולראשית המאה ה'ל' לפני סה"נ. בהשוואה זו הוא השתמש בעיקר בכלי חרס שנמצאו בבורות, ובהם בולט בור 15. את תכולתו של בור זה ניתן להשוות גם לתכולה של בור מס' 12, אשר פורסם בפרסום קודם של סינקלר (לעיל, הערה 104, עמ' 36). ביחס לכך יש להעיר שלאפ (לעיל, הערה 40, עמ' 9–10), התנגד לתארוך זה של הבורות, וחילק אותם לשתי קבוצות: תקופת הברזל א' ותקופת הברזל ב'. הוא שלל את שיוכם לתקופה ההלניסטית ואת הדמיון שלהם לאלה שבגבעון, ושיער שהם שייכים למערך אחסנה פרטי שהיה בבתי בתקופת אלה. רק שני הבורות המטויחים היו שייכים לדעתו למאה ה'ל' לפני סה"נ, והם המשיכו לשמש גם לאחר מכן, בתקופה ההלניסטית. הממצא בבורות אלה כלל גם דיירות עם כתובות 'למלך', 'יהוד', 'ירושלם', וכן שתי כתובות מאוחרות יותר, המתוארכות

המצודה, כמו גם הבתים שבצד המזרחי של האתר, שבהם נחשפו מבנים בנויים היטב, שתוכניתם אינה רגולרית. בצד המבנים נמצאו גם חציבות שונות בסלע. סינקלר שיער, שמקצת החציבות הללו הקבילו בצורה ובמידות לבורות בגבעון, שלדעת פריצ'ארד שימשו לאחסנת קנקני היין. ממצאיו של לאפ מ'חפירת ההצלה' (1964) חיזקו את מסקנותיו, בדבר חורבן השכבה הישראלית האחרונה (bIII) בידי הבבלים וחידוש היישוב בשלהי המאה ה' לפני סה"נ.¹⁰⁸ לדעת לאפ, ננטש יישוב זה סביב שנת 450 לפני סה"נ, במקביל לנטישת האתרים של גבעון, בית אל ושכם, והוא לא המשיך להיות מיושב עד סוף התקופה הפרסית.¹⁰⁹ בדו"ח המסכם שפרסמה ננסי לאפ על עונת החפירות האחרונה באתר (1964), היא ביססה את התארוך שהציעו קודמיה ביחס לתאריכי ההקמה והחורבן של המצודות משלהי תקופת הברזל.¹¹⁰ עם זאת, היא הראתה שהחורבן הבבלי באתר היה סלקטיבי, ופרט להרס המצודה ואחד המבנים שבצפון מזרח האתר, המשיך היישוב להתקיים במאה ה' לפני סה"נ. בכמה משטחי החפירה אף ניתן היה לאתר לוקוסים, שתוארכו בצורה משכנעת לתקופת השלטון הבבלי באתר.¹¹¹ לדעת לאפ אפשר אף להניח, שהאוכלוסייה באתר גדלה בתקופה זו והשטח הבנוי חרג אל מחוץ לגבולות היישוב מתקופת הברזל. היישוב בתל אל-פול ננטש רק בשלהי המאה ה' או בראשית המאה ה' לפני סה"נ ונותר בשממונו עד לראשית התקופה ההלניסטית.¹¹²

למאה ה' לפני סה"נ. בעקבות זאת טענה ננסי לאפ (לעיל, הערה 104), עמ' 59, שהבורות אינם ניתנים לאפיון כרונולוגי או לחלוקה קטגורית כלשהי. לדעתה, רובם שייכים לתקופות הברזל א'-ב' והם המשיכו להתקיים גם בתקופות הבאות. לאור השקפה זו נתנה ננסי לאפ בדו"ח הסופי שלה (לעיל, הערה 104), מספור שונה לשכבה aIV וקראה לה שכבה bIII, כביטוי לכך שהיא המשיך ישיר לשכבה של סוף תקופת הברזל (III). הביסוס המרכזי לתארוך לסוף המאה ה' נבע מכך, שלדעת סינקלר ולאפ כלי החרס משכבה זו מאחרים לכלי החרס של בית אל, שתוארכו למחצית הראשונה של המאה ה' לפני סה"נ. לאור זאת, סינקלר (לעיל, הערה 74), עמ' 62, יכול היה לאחר את השלב השני של השכבה (bIV) למאה ה' לפני סה"נ, ולשער שקודם לו היה פער יישובי של כמאתיים שנה.

108 לאפ (לעיל, הערה 40), עמ' 2-10. הממצאים משכבה זו כללו בעיקר כמות גדולה של כלי חרס, שתוארכו לראשית התקופה הפרסית. ממצא רב מתקופה זו נחשף בצפון מערב התל, ושרידיים ארכיטקטוניים נמצאו ממערב למצודה ומחוץ לשטח החומה של תקופת הברזל ב'. לדעת לאפ, מעיד הדבר על תקופה של שקט, שאפשרה את התפשטות היישוב.

109 לאפ, שם, עמ' 6-10.

110 N.L. Lapp, 'Casemate Walls in Palestine and the Late Iron II Casemate at Tell el-Fül (Gibeah)', *BASOR*, CCXXIII (1976), p. 25. הנ"ל (לעיל, הערה 104), עמ' 39. על נושא זה ראה גם: לאפ (לעיל, הערה 40), עמ' 4. לביקורת על התארוך של חומת הסוגרים, ראו: פינקלשטיין (לעיל, הערה 42), עמ' 55.

111 לאפ (לעיל, הערה 104), עמ' 40-46, וראו גם הדיון הקרמי בעמ' 88-101.

112 שם, עמ' 39, 59. לאפ קשרה את הנטישה למעברם של התושבים לירושלים לאחר הצהרת כורש, והסבירה בכך את העדר הממצא מהשלב האחרון של התקופה. העדות העיקרית לקביעה זו היא העדר ממצא קרמי 'קלסי' מהתקופה הפרסית. ואולם, יש להטיל ספק אם השינוי הקרמי, שעליו התבססה לאפ, התרחש כבר בראשית ימי שיבת ציון. לדעתי, אין מניעה לשער שהשינוי הקרמי החל להתבטא

5. העדויות העולות מהחפירות הארכיאולוגיות באיזור בנימין

מסיכום הדיון באתרים העיקריים שנחפרו בחבל בנימין עולה, שאין עדות לחורבן בראשית המאה ה' לפני סה"נ, למעט חורבן חלקי בתל אל-פול. בכל האתרים שנחפרו יש עדות להמשכיות של היישוב בין המאה ה' למאה ה' לפני סה"נ ולקיומו לכל אורך ימי שלטונם של הבבלים, עד לשליש האחרון של המאה ה' לפני סה"נ. שני אתרים מרכזיים התקיימו בחבל בנימין בפרק הזמן שלאחר החורבן. תל א-נצבה (מצפה) היה ככל הנראה המרכז האדמיניסטרטיבי. באתר נתגלו ממצאים המעידים על נוכחות בבלית, בצד עדויות להמשך קיומן של מסורות מקומיות. הוא הוסיף להיות מבוצר, ונבנו בו בתי אמידים בצד מבנים שניתן לפרשם כמחסנים. בגבעון נמשך ככל הנראה קיומו של המרכז לייצור יין, וייתכן שהפעילות בו אף הורחבה והוא השתלב במסגרת מינהל הפחוזה. למקום היתה חשיבות כלכלית רבה לכל איזור בנימין, וייתכן שהוא שימש מרכז תעשייתי, שקלט את תוצרת משק היין מכל החבל. החל בסוף המאה ה' ובמהלך המאות ה'–ה' לפני סה"נ חל דלדול הדרגתי ביישוב בחבל בנימין. ניתן לקשור דלדול זה להעברת מרכז הכובד היישובי לאיזור ירושלים לאחר ימי שיבת ציון ולירידת מעמדה של מצפה, יחד עם איזור בנימין כולו.

לשחזור ההיסטורי והארכיאולוגי שהוצע כאן ישנה חשיבות גדולה להבנת התרבות החומרית של פרק הזמן שלאחר החורבן. יש להניח, שהאוכלוסייה שנשארה בחבל בנימין לאחר חורבן ירושלים המשיכה לייצר את אותם כלי החרס שייצרה קודם לחורבן, התגוררה במבנים דומים ושימרה את מרבית מאפייניה התרבותיים, תוך כדי התפתחות איטית והדרגתית, שהתרחשה במהלך ימי הגלות ובראשית ימי שיבת ציון. הגדרתם של הטיפוסים הקרמיים שהתקיימו ביהודה במהלך פרק הזמן שבין חורבן ירושלים לבין ימי שיבת ציון היא נושא מורכב, החורג ממסגרת הדיון במאמר זה.¹¹³ עם זאת, ההכרה בהמשכיות היישוב בבנימין לאחר חורבן ירושלים ואיתור שרידי היישוב באיזור זה יכולים לשמש מפתח להגדרתה של תרבות 'ביניים' זו, שלא זכתה עדיין להגדרה כחטיבה עצמאית במחקר הארכיאולוגי.¹¹⁴ הסיבה העיקרית לכך היא הדמיון בין התרבות של תקופה זו לבין התרבויות שהתקיימו לפני

רק מראשית המאה ה', והאתר נותר נטוש במשך כמאה וחמישים שנה. לביקורת בנושא זה ראו: U. Hübner, 'Bücherbesprechungen', *Zeitschrift des deutschen Palästina Vereins*, CIII (1987), p. 228

113 לנושא זה הוקדש כנס חוקרים שהתקיים באוניברסיטת תל-אביב, ב-21.10.1998. לתקציר דברי הכנס ראו: ע' ליפשיץ (עורך), חוברת תקצירי הרצאות מתוך כנס חוקרים בנושא: האם ניתן להגדיר את הקרמיקה של המאה ה' לפני סה"נ ביהודה?, תל-אביב תשנ"ט. על נושא זה ראו גם: I. Milevski, 'Settlement Patterns in Northern Judah during the Achaemenid Period according to the Hill Country of Benjamin and Jerusalem Surveys', *Bulletin of the Anglo-Israel Archaeological Society*, XV (1996–1997), pp. 10–11

114 כלי החרס האופייניים לשלהי ימי קיומה של ממלכת יהודה החלו להופיע בפרק זמן כלשהו לאחר ראשית המאה ה' לפני סה"נ, אולי סביב אמצע מאה זו. ראו: O. Zimhoni, 'Two Ceramic Assemblages from Lachish Levels III and II', *Tel Aviv*, XVII (1990), pp. 3–52 של כלי החרס הפרסיים הקלסיים, והתבססות מאפייניה האחרים של תרבות התקופה הפרסית, לא

ולאחריה, מצב שהפך אותה ל'תרבות ביניים'. מכיוון שבמרבית האתרים בבנימין ישנה רציפות ביישוב והשכבות אינן ברורות, ומכיוון שחלק גדול מיישובי התקופה התקיימו באתרים קטנים, הידועים רק מן הסקרים וטרם נחפרו, לא עלה בידי המחקר הארכיאולוגי לייחד את המאפיינים של כלי החרס ולהגדירם בצורה ברורה.¹¹⁵ עם זאת, ההכרה בהמשך קיומה של אוכלוסייה גדולה בבנימין לאחר חורבן ירושלים, וההבנה שאוכלוסייה זו המשיכה לקיים את התרבות החומרית שהיתה ביהודה עוד קודם לחורבן, יש לה משמעות רבה בשעה שבאים לנתח את ממצאי הסקר שנערך בבנימין.

ד. הסקר הארכיאולוגי באיזור בנימין

בשנות השמונים נערך סקר ארכיאולוגי במרבית שטחו של חבל בנימין.¹¹⁶ נתוני הסקר מאפשרים להציג תמונה יישובית רחבה של האיזור. היא משלימה את התמונה המתקבלת מנתוני החפירות, שכן מן החפירות אנו למדים רק על היישובים העיקריים בחבל בנימין, ואילו נתוני הסקר מציגים את המערך היישובי המגוון שהיה בכל שטחו של חבל ארץ זה.¹¹⁷ יש לזכור, שבפרסום נתוני הסקר לא נלקחו בחשבון ממצאי החפירות שנערכו באיזור. הסוקרים הציגו תמונה כרונולוגית סכמטית, שלפיה תקופת הברזל הסתיימה בראשית המאה ה' לפני סה"נ, ואילו התקופה הפרסית, אשר במגבלות הסקר משקפת בעיקר את שיאה של

התרחשו לפני אמצע המאה ה' לפני סה"נ. ראו: א' שטרן, 'לראשיתה של מדינת "יהודה" בתקופה הפרסית', חידושים בחקר ירושלים, דברי הכנס השלישי, בעריכת א' פאוסט וא' ברוך, רמת-גן תשנ"ח, עמ' 69-72. בין זמן ראשית הופעתם של שני המכלולים הקרמיים הללו, המוכרים ומוגדרים היטב במחקר הארכיאולוגי, עברו בסך הכל כמאתיים שנה. אין זה פרק זמן ארוך במונחים של שינויים תרבותיים וקרימיים, מה גם שבאיזור הוסיפה להתגורר אותה אוכלוסייה. המסקנה המתחייבת מכך היא, שאם היו שינויים במסורת ייצור כלי החרס, הרי שהם היו שינויים איטיים והדרגתיים.

115 יש להנחת, שההכרות הלוקיה עם התרבות החומרית של יהודה בין חורבן ירושלים לבין ימי שיבת ציון היא מצב זמני, שיימשך עד לפרסומן של עבודות מדויקות ועדינות יותר, בעיקר על כלי החרס שנחשפו בתל אל-פול ובתל א-נצבה. הגדרתם של הטיפוסים הקרמיים האופייניים לתקופה זו בשני האתרים הללו תוכל לשמש מפתח לזיהוים של הטיפוסים הללו באתרים אחרים, כמו גם בסקרים הארכיאולוגיים שנערכו בתחומי יהודה ובנימין.

116 'מגן וי' פינקלשטיין (עורכים), סקר ארכיאולוגי בארץ בנימין, ירושלים תשנ"ג. הגבולות המקובלים להגדרת תחומי של חבל בנימין הם כדלקמן: בצפון עובר הגבול בקו יריחו, בית אל ובית חורון תחתון; בדרום הוא עובר בנחל שורק ובנחל עוג; במזרח הוא מגיע עד להשתפלות החזה של ההר לכיוון איזור יריחו, והוא כולל את הנחלים הגדולים היורדים מגב ההר מזרחה, לכיוון בקעת הירדן; במערב תוחם את האיזור המדרון התלול שיוצא לכיוון שפלת יהודה. חשוב להעיר שחלק גדול מאיזור זה, הכולל כשלושים קמ"ר, לא נכלל בסקר בנימין. עם זאת, מבחינה יישובית אין לכך משמעות רבה, שכן באיזור זה אין כמעט מקורות מים וכמות היישובים שהיו בו לאורך ההיסטוריה קטנה (מגן ופינקלשטיין, שם, עמ' 19-21).

117 לציון המגבלות והבעיות שמעלים נתוני הסקר הארכיאולוגי של חבל בנימין ראו: מילבסקי (לעיל, הערה 113), עמ' 10-18, ושם גם ביקורת על מחקרים קודמים.

התקופה, במאות הה'–הד' לפני סה"נ, החלה לאחר פער של כמאה שנה לפחות.¹¹⁸ מניתוח נתוני החפירות הסקנו, שבחבל בנימין היתה רציפות יישובית לאחר חורבן ירושלים, ובאיזור הוסיפו להיות תושבים רבים, שהמשיכו לקיים את התרבות המוכרת משלהי תקופת הברזל. לאור זאת, יש להרחיב את פרק הזמן שהוגדר בסקר לתקופת הברזל ב', ולכלול בו גם את מרבית המאה ה' לפני סה"נ.¹¹⁹ זאת ועוד, בניתוח נתוני החפירות עמדנו על כך שבשלהי המאה ה' לפני סה"נ הלך היישוב בחבל בנימין והתדלדל, אבל האוכלוסייה המשיכה להתקיים בו עד למאה הד' לפני סה"נ. יש להקדים אפוא את ראשיתו של פרק הזמן שהוגדר בסקר לתקופה הפרסית, ולהניח שההתדלדלות המשתקפת בו כבר החלה בשליש האחרון של המאה ה' לפני סה"נ.¹²⁰

הנתון הראשון העולה מהסקרים הוא הירידה החדה (כ־60%) במספר האתרים (מ־146 בתקופת הברזל ב' ל־59 בתקופה הפרסית).¹²¹ ירידה מקבילה משתקפת מהערכת מספר הדונמים המיושבים (מ־1,150 לכ־500 דונם).¹²² הירידה החדה והבולטת ביותר התרחשה בצד המזרחי של איזור בנימין, ובעיקר בחלק הצפון־מזרחי שלו. ממזרח לקו בית־מחמס־ג' בע־חומא־ענתה נסקרו כ־71 אתרים מתקופת הברזל ב'.¹²³ מהתקופה הפרסית, לעומת זאת, נסקרו באיזור זה 14 יישובים בלבד (ירידה של כ־80%). ירידה בשיעור חד עוד יותר (כ־86%) עולה מהשוואת הערכות השטח המיושב באיזור זה. הירידה העיקרית במספר היישובים התרחשה באיזור שבין מכמש לבין המתלול היורד לכיוון יריחו. באיזור זה נסקרו כ־27 אתרים מתקופת הברזל ב', לעומת אתר אחד בלבד (מס' 50) מהתקופה הפרסית.¹²⁴ ניתן ללמוד מכך על

- 118 פינקלשטיין, בתוך: מגן ופינקלשטיין (לעיל, הערה 116), עמ' 27.
 119 ההנחה מנוגדת לזו שהביע פינקלשטיין, שם, שבראשית המאה ה' לפני סה"נ, במקביל לחורבן ירושלים, עבר על היישוב בחבל בנימין משבר קשה, והתמונה היישובית היתה אפילו קשה מזו המשתקפת בסקר.
 120 על נושא זה ראו את הערות של פינקלשטיין, שם.
 121 להערכה שונה, שהירידה במספר האתרים היתה בהקף של כ־75%, ראו: מילבסקי (לעיל, הערה 113), עמ' 18. שורש ההבדל בין שתי ההערכות נעוץ בכך שמילבסקי כלל בחבל בנימין את האיזור הסמוך לירושלים, אשר מבחינה היסטורית ניתן לייחס לו גורל שונה לגמרי מזה שהיה לחבל בנימין. הוספת איזור ירושלים הביאה להעלאה של ממש במספר האתרים משלהי תקופת הברזל ולהעצמה של מידת החורבן במעבר לתקופה הפרסית. על נושא זה ראו: ליפשיץ (לעיל, הערה 1), עמ' 246–275; הנ"ל, 'תרבותו החומרית של "העם הנשאר ביהודה"', חוברת תקצירים (לעיל, הערה 113), עמ' 21–23. בנוסף לכך, מילבסקי השמיט מרשימת האתרים שתוארכו לתקופה הפרסית את כל האתרים שתוארכו לתקופה זו אינו ודאי. לדעתי, זוהי טעות מתודית, המבטאת את בעיית ההכרות עם הקרמיקה של תקופה זו, ומחדדת עוד יותר מהנדרש את הפער בין שתי התקופות.
 122 פינקלשטיין, בתוך: מגן ופינקלשטיין (לעיל, הערה 116), עמ' 27.
 123 על הסקר באיזור זה ראו גם: ע' מור, ד' עמית וצ' אילן, "'דרך הגבול'" שבין מכמש ליריחו וחפירות חורבת שילחה, ארץ ישראל, יח (תשמ"ד), עמ' 236–250, ושם ספרות נוספת. למסקנות דומות בדבר גורלו של איזור זה ראו: מילבסקי (לעיל, הערה 113), עמ' 19.
 124 קיומו של אתר בודד זה בתקופה הפרסית אינו ודאי, וגם גדלו (חצי דונם) אינו משנה את התמונה בצורה מהותית. על נושא זה ראו את דבריהם של גולדפס וגולני, אצל: מגן ופינקלשטיין (לעיל, הערה 116), עמ' 279. על נושא זה ראו גם את הערותיהם של הסוקרים (שם, עמ' 138).

היעלמות מוחלטת של היישוב מאיזור זה, אשר יישובו החל רק בשלהי תקופת הברזל. צמצום ניכר בהקף היישוב חל גם בצפון איזור בנימין, ושם אותרו כ-12 אתרים מתקופת הברזל ב, רובם ממערב לקו פרשת המים, לעומת שני אתרים בלבד שהתקיימו בו בתקופה הפרסית.¹²⁵ המסקנה העיקרית העולה מנתונים אלה היא, שבתקופה הפרסית התכנס היישוב בבנימין אל מרכזו של האיזור, בתחום הצר שמשני עברי קו פרשת המים, ואילו החבלים בצפון החבל ובמזרחו התרוקנו כמעט לגמרי מיושביהם. נתון זה משתלב עם המידע הקיים על ההפסקה המוחלטת של היישוב בכל איזור בקעת הירדן וחוף ים המלח.¹²⁶

ניתן להניח שהירידה החדה ביישוב בספר המזרחי של חבל בנימין החלה כבר לאחר חורבן ירושלים והתמוטטות המערך הכלכלי, הצבאי והמדיני של ממלכת יהודה. היישובים במזרח של ממלכת יהודה (איזור ספר המדבר בבנימין וביהודה, מדבר יהודה, בקעת הירדן ומערבו של ים המלח) היו תלויים בגיבוי ובאבטחה ממלכתיים, וכן בסחר במוצרים שיוצרו בעין גדי וביריחו. התמוטטות המערך הצבאי של ממלכת יהודה וחורבנם של שני מרכזי הייצור הללו לא אפשרו את המשך קיומו של היישוב בפריפריה של יהודה. אין להניח שהירידה החדה בהקף היישוב, העולה מן הסקרים, נבעה מפעילות צבאית. סביר יותר להניח, שהיא תוצאה משולבת של הפעילות הצבאית נגד מוקדי הכוח (מערך המצודות שהתקיים באיזור לאורך רשת הדרכים) והקריסה הכלכלית של האיזור, ובעקבות זאת חל תהליך מהיר של דלדול, נטישה והגירה. לכל זה יש להוסיף את ההשפעה שהיתה לקירבה של צפון חבל בנימין לגבולה הדרומי של פחוות שומרון. ספק אם המושלים המקומיים ביהודה, וכן הפקידות וחיל המצב שהציב השלטון הבבלי, היו יכולים להבטיח לתושבי איזור הספר הזה, הרחוק ממרכזי הפחוות, תנאי קיום בטוחים. ייתכן שזו סיבה נוספת להצטמצמות היישוב בצפון איזור בנימין ולנטישת אזורי המרעה במזרח הפחוות. מרבית היישובים שהמשיכו להתקיים בחבל בנימין לאחר המאה ה' לפני סה"נ התרכזו לאורך גב ההר ובחלק העליון של אשדות ההר. באזורים אלה שכנו המרכזים הכלכליים והאדמיניסטרטיביים של הפחוות במהלך שנות השלטון הבבלי, ואלה אפשרו לתושבי האיזור ביטחון ופרנסה טובים יותר.¹²⁷ אפשר שהתגברות בעיות הביטחון והירידה באפשרויות הפרנסה גם הביאו לשינוי בדפוס היישוב: התכנסות האוכלוסייה ביישובים גדולים והיעלמותם הכמעט מוחלטת של האתרים הקטנים, הן אלה שהוגדרו כחוות חקלאיות או כמבנים בודדים (ירידה של כ-95%) והן אלה ששטחם הוערך בין דונם בודד ל-3 דונם (ירידה של כ-66%).¹²⁸ בנושא זה לא ניתן להבחין בחלוקה אזורית, ונראה שתופעה זו אפיינה את איזור בנימין כולו, ככל הנראה בשל התערערות מצב הביטחון באיזור.

125 מגן ופינקלשטיין, שם, עמ' 279, 346.

126 ליפשיץ (לעיל, הערה 15).

127 ראו לעניין זה את התיאור ואת המודל שהציגו מגן ופינקלשטיין (לעיל, הערה 116), עמ' 20-21.

128 בתקופת הברזל היה משקלם של היישובים הגדולים משלושה דונם (87 יישובים) כ-60% מסך כל היישובים שהיו באיזור (146 יישובים). בתקופה הפרסית היה משקלם של היישובים הגדולים משלושה דונם (50 יישובים) כ-85% מסך כל היישובים שהיו באיזור (59 יישובים).

ה. סיכום: היישוב בחבל בנימין תחת שלטון בבל ותחת שלטון פרס

מכלול העדויות ההיסטוריות, יחד עם נתוני החפירות של האתרים העיקריים שנחפרו בחבל בנימין ונתוני הסקרים שנערכו באיזור זה, מחזקים את ההנחה שהביע א' מלמט כבר בשנת 1950, שחבל בנימין לא חרב בזמן חורבן ירושלים, ככל הנראה משום שתושביו נכנעו לפני הבבלים בשעה שהם עלו לצור על ירושלים.¹²⁹ לבבלים היה עניין ברור לשמר איזור זה ולהתבסס עליו כמרכז מינהלי וכלכלי, שכן ייצור היין, השמן והדגנים היה חיוני לצורך האספקה השוטפת לכוחות הצבא, המינהל והפקידות שהיו בארץ. על רקע זה יש להבין את הפיכתה של מצפה לכירתה האלטרנטיבית של הפחוזה הבבלית ואת מינויו של גדליהו, ככל הנראה עוד לפני נפילתה של ירושלים.

ניתן להניח שכבר במהלך המאה הו' לפני סה"נ התרכזו מרבית היישובים בחלקו המרכזי של האיזור, סביב מצפה, גבעון וגבעה. החלק המזרחי של חבל בנימין התרוקן כמעט כליל מיושביו, ובאיזור הצפוני שלו חל צמצום ניכר במספר היישובים ובהקפם. את הפריחה היחסית ביישובים שבמרכז חבל בנימין ובמערבו יש להסביר במרכזיות הפוליטית של מצפה ובחשיבותם הכלכלית של גבעון ומוצה. העדויות על כך באות בעיקר מהמאה הו' לפני סה"נ, שאז התבסס העורף החקלאי של האיזור ועוצב דגם היישוב בו. ההתדלדלות ההדרגתית התרחשה לאחר ימי שיבת ציון, והיא העמיקה גם במאות הה' והד' לפני סה"נ.

את דלדול היישוב בתקופה הפרסית ניתן להסביר בהעברת המרכז לירושלים ובירידת מעמדה של מצפה. היישוב בפריפריה הצטמצם כנראה בשל שינוי התנאים הכלכליים והביטחוניים באיזור בתקופה הפרסית, שכן הפרסים ביססו את שלטונם על האוכלוסייה המקומית ולא החזיקו באיזור צבא גדול ומערך של פקידות. כתוצאה מכך ירד הביקוש לתוצרת חקלאית ונשמט הבסיס הכלכלי לקיומם של היישובים ששכנו באיזור. וכך, בתהליך הדרגתי, שראשיתו בשלהי המאה הו' לפני סה"נ ושיאו במאות הה' והד' לפני סה"נ, חלה בחבל בנימין ירידה דמוגרפית ניכרת, שניתן לאמוד אותה ביותר מחמישים אחוז. אפשר להניח, שמקצת יושבי החבל עברו לירושלים ולסביבתה, אבל ייתכן שבירידה בחבל בנימין טמון ההסבר להתעצמות היישוב באיזור מודיעין במהלך התקופה הפרסית.¹³⁰ היציבות המדינית, ובעיקר הפעילות הכלכלית המוגברת שהיתה באיזור החוף בתקופה הפרסית, משכה רבים מיושבי החבל להתיישב באיזור זה. לכך נוסף הפוטנציאל החקלאי של האיזור וקירבתו לדרכי הסחר העיקריות שעברו בחוף ולאחת מהדרכים הראשיות שעלו לכיוון בנימין. זהו המפתח להבנת התיאור בדברי הימים א' ח, יב-יג, שמשפחות אלפעל ובריעה, שמצאן בבנימין, ייסדו יישובים באיזור לוד ומודיעין, וככל הנראה זהו מוצאם של התושבים היהודים שחיו באיזור בתקופה ההלניסטית.¹³¹

129 מלמט (לעיל, הערה 21), עמ' 227.

130 ע' ליפשיץ, 'מקורותיה של האוכלוסייה היהודית במודיעין ובסביבתה', קתדרה, 85 (תשנ"ח), עמ' 32-8.

131 שם, שם.

נספחים*

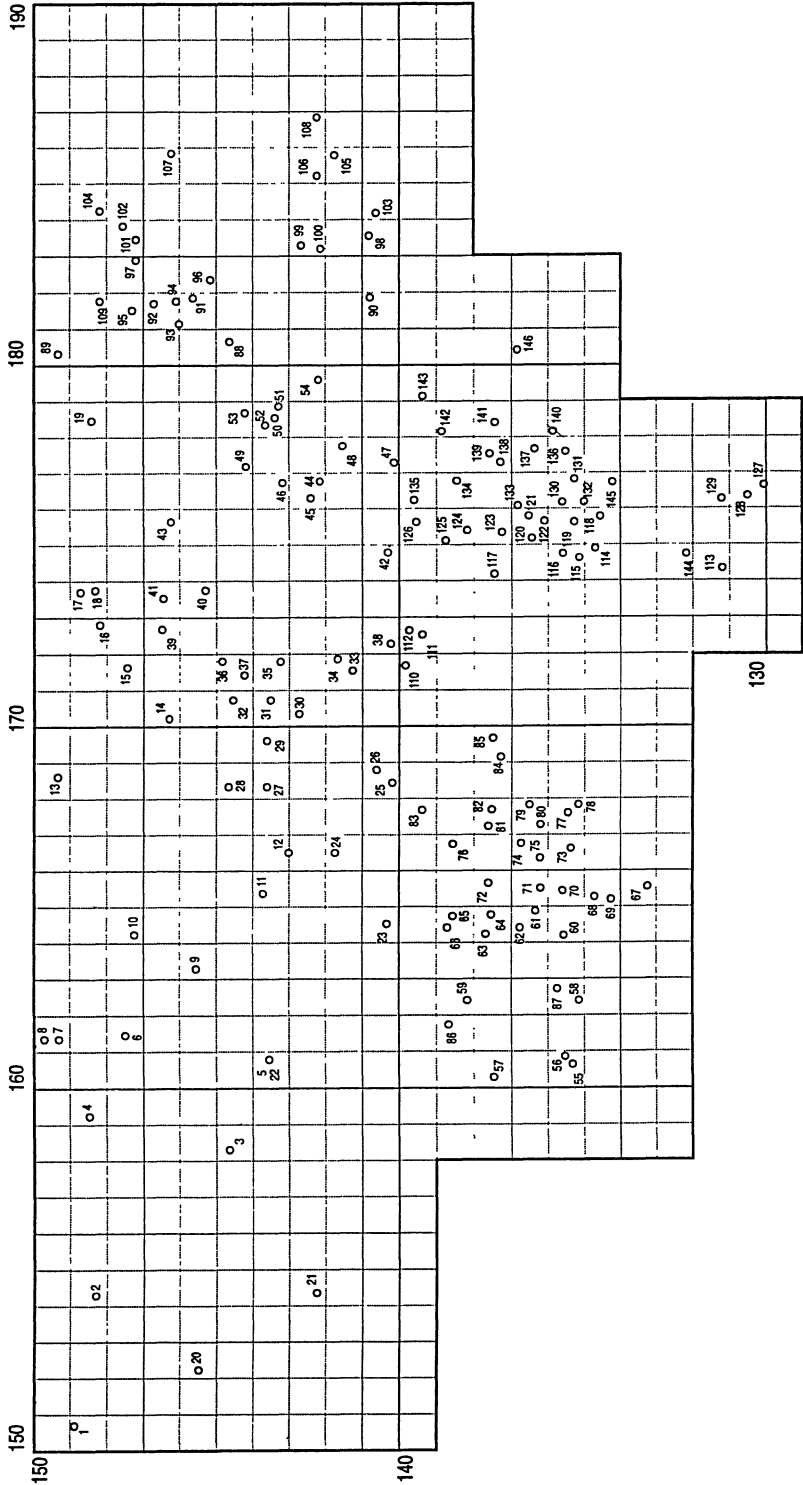
א. רשימת האתרים מתקופת הברזל ב' בחבל בנימין

מס'	שם	נ.צ.	שטח בדונמים	% קרמיקה	הערות
1	א-ראס	15075 14890	25	52% (מסך-כל 213 חרסים)	גפ: 226 פ: 177 פמ: 1
2	ח'רבת בד עיסא	15415 14820	4	רק כמה (?) חרסים	גפ: 227 פמ: 14
3	בית עזר א-תחתה	15825 14465	30 (?)	27% (מסך-כל של 157 חרסים)	ח"א 32-31: 13; פמ: 22
4	כפר נעמה	15925 14850	(?)	חרס בודד (!) מבין כמה (?) חרסים	פמ: 27
5	בית עזר אל-פוקא	16085 14360	15 (?)	66% (מסך-כל 161 חרסים)	פמ: 28
6	ח'רבת ראס אל ודי	16150 14750	6	שני חרסים מסך-כל של 66 חרסים	פמ: 36
7	אל-ג'ניה	16150 14945	(?)	שני חרסים מסך-כל של 77 חרסים	פמ: 37
8	—	16140 14965	12-10	5% (מסך-כל של 73 חרסים)	פמ: 38
9	ח'רבת אל-חפי	16335 14550	3	10% (מסך-כל של 87 חרסים)	פמ: 47
10	ח'רבת רובין	16405 14725	1.5	2 חרסים (מסך-כל של 22 חרסים)	פמ: 53
11	ח'רבת ביר א-דולי	16545 14390	5	חרס בודד (!) מתוך כמה (?)	ק: 104 פמ: 56
12	—	16655 14300	1	14% (מסך-כל של 37 חרסים)	פמ: 62
13	ח'רבת עמודה	16870 14940	3	שני חרסים (!) מסך-כל של 65 חרסים	פמ: 68

* רשימת הקיצורים בטבלאות: ב – א' בר'אדון, 'הסקר במדבר יהודה ובקעת יריחו', יהודה, שומרון וגולן, סקר ארכיאולוגי בשנת תשכ"ח, בעריכת מ' כוכבי, ירושלים תשל"ב, עמ' 91–149 (ההפניות הן למספרי האתרים); גפ – ר' גופנא ו' פורת, 'הסקר בארץ אפרים ומנשה', יהודה, שומרון וגולן, סקר ארכיאולוגי בשנת תשכ"ח, בעריכת מ' כוכבי, ירושלים תשל"ב, עמ' 195–241 (ההפניות הן למספרי האתרים); מעא – מזר, עמית ואילן (לעיל, הערה 123); ס – J. Sapin, *Le plateau central* (MA thesis), École Biblique, Jerusalem 1968; פ – פינקלשטיין (לעיל, הערה 42); פמ – פינקלשטיין ומגן (להלן, הערה 116); ההפניות הן למספרי האתרים); ק – ז' קלאי, 'הסקר בארץ בנימין והר-אפרים', יהודה, שומרון וגולן, סקר ארכיאולוגי בשנת תשכ"ח, בעריכת מ' כוכבי, ירושלים תשל"ב, עמ' 91–149 (ההפניות הן למספרי האתרים). ראו גם הפניות כלליות למאמרים שהתפרסמו בחידשות ארכיאולוגיות.

14	ראס א-טחונה	17015 14620	5	67% (מסך-כל של 30 חרסים)	ק: 94 פמ: 73
15	אל-קערה	17185 14775	(?)	4 חרסים (מסך-כל של 21 חרסים)	פמ: 75
16	ביתין			ראו דיון בגוף המאמר	
17	דיר שבב אל-קבליה	17370 14875	2.5	חרס בודד (!) מסך-כל של 20 חרסים	ק: 90 פמ: 88
18	—	17375 14840	(?)	18% (מסך-כל של 34 חרסים)	פמ: 89
19	רמון	17850 14840	(?)	מספר לא ידוע של חרסים (?) (מסך-כל של 32 חרסים)	פמ: 101
20	ח' אל-ברג'	15210 14550	(?)	31% מסך-כל של 121 חרסים	גפ: 230 ח"א: 26 : 45 פמ: 117
21	ח' דנב אל-כלב	15405 14200	8	4% (מסך-כל של 213 חרסים)	גפ: 238 פמ: 125
22	בית עור אל-פוקא	16085 14360	18	46% (מסך-כל של 322 חרסים)	פמ: 143
23	ח' בד אבו מעמר	16450 14030	2.4	13% (מסך-כל של 533 חרסים)	ק: 121 פמ: 150
24	—	16660 14165	18	מעט חרסים מסך-כל של 96 חרסים	ס: 23 פמ: 158
25	ח' ביר אל-ביר	16845 14020	5.5	10% (מסך-כל של 59 חרסים)	ס: 31 ק: 124 פמ: 161
26	ג'דירה	16885 14060	(?) כפר	כמה חרסים (?) מתוך חרסים רבים	ס: 32 פמ: 163
27	—	16830 14370	10	31% (מסך-כל של 153 חרסים)	ס: 7 פמ: 166
28	—	16825 14490	10.5	30% (מסך-כל של 170 חרסים)	פמ: 168
29	עין אם א-שריט	16960 14370	40	25% (מסך-כל של 400 חרסים)	ס: 10 פמ: 172
30	—	17020 14290	6	3 חרסים (מסך-כל של 73 חרסים)	פמ: 173
31	תל א-נצבה			ראו דיון בגוף המאמר	
32	שייח' צאלח	17075 14475	0.5	חרס בודד (!) מסך-כל של 27 חרסים	פמ: 177
33	—	17155 14130	5-4	6 חרסים (מסך-כל של 69 חרסים)	ק: 114 פמ: 179
34	ח'רבת כפר טס	17195 14195	3 (?)	33% (מסך-כל של 34 חרסים)	פמ: 181
35	—	17180 14340	3	17% (מסך-כל של 68 חרסים)	פמ: 183
36	ח'רבת ניסיה	17175 14495	15	6% (מסך-כל של 250 חרסים)	פמ: 184 (עם ספרות נוספת)
37	—	17140 14410	3	רק חרס אחד או שניים (?) מסך-כל של 13 חרסים	פמ: 185

האתרים מהתקופה הפרסית באזור בנימין

38	א-רם	17210 14020	30	20% (מסך-כל של 359 חרסים)	פמ: 188 (עם בבליוגרפיה נוספת)
39	—	17255 14655	1.5	חרס בודד (!) מסך-כל של 30 חרסים	פמ: 194
40	—	17395 14525	1.5	3 חרסים מסך-כל של 23 חרסים	פמ: 200
41	—	17350 14665	5	4 חרסים מסך-כל של 205 חרסים	פמ: 205
42	ג'בע	17495 14050	20	23% (מסך-כל של 284 חרסים)	ק: 125 פמ: 206
43	דיר דבון	17580 14640		חרס בודד (!) מסך-כל של 20 חרסים	פמ: 219
44	—	17670 14220	קברים	11% (מסך-כל של 141 חרסים)	פמ: 222
45	אל חרה אל-פוקא ומח'מס	17630 14240	40	14% (מסך-כל של 643 חרסים)	ק: 108; 109 פמ: 223 (עם ספרות נוספת)
46	ח' תל אל-עסכר	17670 14305	12	מעט חרסים (?) מסך-כל של 222 חרסים	ק: 105 פמ: 227
47	—	17715 14000	9	3 חרסים מסך-כל של 11 חרסים	פמ: 233
48	ח'רבת א-דורה	17780 14150	5	13% (מסך-כל של 111 חרסים)	פמ: 237 (עם ספרות נוספת)
49	—	17720 14410	2	חרס בודד (!) (מסך-כל של 7 חרסים)	פמ: 240
50	ג'בל תעמור	17860 14345	קברים	44% (מסך-כל של 56 חרסים)	HD 84 : 30-40 פמ: 247
51	—	17895 14335	2	95% (מסך-כל של 56 חרסים)	פמ: 248 (עם ספרות נוספת)
52	—	17845 14360	2	86% (מסך-כל של 30 חרסים)	פמ: 249
53	—	17880 14415	10	16% (מסך-כל של 104 חרסים)	פמ: 251
54	—	17975 14210	1	4 חרסים בסך-הכל, כולם מתקופה זו	פמ: 258
55	—	16060 13540	34	2 חרסים מסך-כל של 98 חרסים	פמ: 261
56	—	16085 13535	(?)	8 חרסים מסך-כל של 15 חרסים	פמ: 262
57	ח'רבת אל-כפירה	16020 13755	15	81% (מסך-כל של 243 חרסים)	פמ: 263 (עם ספרות נוספת)
58	ח'רבת אל-ח'נוזיר	16250 13510	8	חרס בודד (מסך-כל של 4 חרסים)	פמ: 273
59	ח'רבת ג'דידה	16230 13815	7	חרס בודד (מסך-כל של 108 חרסים)	פמ: 276
60	ח'רבת אל-חוש	16400 13575	18	חרס בודד (!) מסך-כל של 225 חרסים	פמ: 283
61	—	16490 13650	20	9% (מסך-כל של 60 חרסים)	פמ: 285 (עם ספרות נוספת) פמ: 286

286 : פמ :	כמה (?) חרסים מסך-כל של 156 חרסים	5.5	16460 13695	ח'רבת אל-כניסה	62
287 : פמ : (עם ספרות נוספת)	כמה (?) חרסים מסך-כל של 77 חרסים	15	16415 13790	בדר	63
288 : פמ :	כמה (?) חרסים (מסך-כל של 83 חרסים)	11	16470 13780	—	64
36 : ס : 132 : ק : פמ : 289 (עם ספרות נוספת)	מעט (?) חרסים (מסך-כל של 201 חרסים)	6	16490 13880	ח'רבת דיאב	65
290 : פמ :	חרס בודד (!) מסך-כל של 35 חרסים	5	16450 13880	—	66
48-49 : ח"א : 64-65 : פמ : 291 :	58% (מסך-כל של 36 חרסים)	30	16565 13335	קולוניה	67
293 : פמ : (עם ספרות נוספת)	5% (מסך-כל של 231 חרסים)	10	16520 13490	חורבת המוצא	68
65-66 : ח"א : 30-31 : פמ : 294 (עם ספרות נוספת)	59% (מסך-כל של 176 חרסים)	23	16505 13410	—	69
296 : פמ :	כמה (?) חרסים, כולם מתקופת הברזל ב'	0.5	16540 13570	—	70
297 : פמ :	3 חרסים (מסך-כל של 65 חרסים)	4	16540 13605	—	71
298 : פמ :	8% (מסך-כל של 65 חרסים)	4	16575 13780	—	72
303 : פמ :	20% (מסך-כל של 760 חרסים)	35	16660 13530	—	73
304 : פמ :	7% (מסך-כל של 40 חרסים)	4	16675 13680	—	74
305 : פמ :	60% (מסך-כל של 111 חרסים)	5	16675 13610	—	75
308 : פמ :	חרס בודד (!) (מסך-כל של 155 חרסים)	13	16695 13860	—	76
154 : ק : 309 : פמ :	כמה (?) חרסים מסך-כל של 63 חרסים	7	16750 13545	ח'רבת אל-עלוניה	77
310 : פמ :	חרס בודד (!) (מסך-כל של 44 חרסים)	30	16770 13505	—	78
62 : ס : 150 : ק : פמ : 311 :	74% (מסך-כל של 212 חרסים)	30	16780 13675	ח'רבת אל-ברג'	79
312 : פמ :	כמה (?) חרסים מסך-כל לא ידוע	(?)	16720 13600	בית אכסא	80
142 : ק : פמ : 313 :	36% (מסך-כל של 211 חרסים)	40	16720 13780	א-נבי צמויל	81
54 : ס : פמ : 314 :	כמה (?) חרסים (מסך-כל של 42 חרסים)	(?)	16775 13780	—	82

83	אל-ג'יב	ראה דיון בגוף המאמר		
84	ח'רבת אל-ביר	16910 13750	22	15% מסך-כל של 90 חרסים)
				ס: 57 ק: 144 פמ: 319 פמ: 320
85	בית חנינא	16980 13745	12	כמה (?) חרסים (מסך-כל של 74 חרסים)
86	ח' ראס אל-מע'ר	16195 13870	24	כמה (?) חרסים מברזל ב' /תקופה פרסית (מסך-כל של 72 חרסים)
				ק: 131 פמ: 268 (עם ספרות נוספת)
87	ח' אל-מרן (ח' מרור)	16290 13590	20	12% חרסים מברזל ב' /תקופה פרסית
88	ח' לת א-דנביה	18070 14470	מנזר	כמות לא ידועה מסך-כל לא ידוע (?)
				פמ: 327 (עם ספרות נוספת)
89	—	18025 14955	10	2 חרסים (מסך-כל של 8 חרסים)
				ב: 28 פמ: 334
90	חורבת שילחה	18185 14090	1.5	בעיקר חרסים מתקופה זו (מתוך סך-כל לא ידוע)
				פמ: 335
91	—	18195 14570	(?)	כמות לא ידועה (?) (מסך-כל של 11 חרסים)
92	אל-מוניה	18170 14680	10	9% (מסך-כל של 53 חרסים)
				פמ: 341
93	—	18105 14600	0.6	כמה חרסים (?) מתוך כמות קטנה של חרסים (?)
				פמ: 343
94	—	17185 14605	מבנה	14 חרסים, רובם (?) מתקופה זו
				פמ: 344
95	רוג'ם א-רפיף	18155 14740	מבנה	חרס בורד (!) מסך-כל של 18 חרסים
				ב: 38 C פמ: 347
96	קונייטרה (?)	18230 14515	חוזה	87% (מסך-כל של 46 חרסים)
				פמ: 363
97	—	18295 14720	מבנה	חרס בורד (!) מתוך כמה חרסים (?)
				ב: 40 פמ: 364
98	—	18355 14095	מבנים	מעט חרסים (?) מתוך כמות קטנה של חרסים (?)
				פמ: 371
99	—	18320 14280	1	10% (מסך-כל של 42 חרסים)
				פמ: 372
100	—	18310 14205	1	3 חרסים (מתוך סך-כל של 19 חרסים)
				פמ: 373
101	—	18345 14715	מבנה	כמות לא ידועה של חרסים (?) (מתוך סך-כל של 13 חרסים)
				ב: 43 פמ: 376
102	—	18380 14740	מערה	שבעה חרסים (מתוך סך-כל של 12 חרסים)
				ב: 42 פמ: 378
103	—	18420 14070	מבנה	חרס בורד (!) (עם 4 חרסים לא מזוהים)
				פמ: 381
104	—	18420 14815	מערה	חרס אחד (!) (מתוך שניים) (פמ: 391)
105	טור אם סירה	18585 14185	0.3	כמה (?) חרסים (יחד עם חרס אחד מהתק' הרומית)
				פמ: 392 (עם ספרות נוספת)

106	קבור אל ג'רהיד	18510 14220	קברים	חרס אחד (!) (מתוך סך- כל של 12 חרסים)	פמ: 395
107	—	18590 14625	1	כמה חרסים (?) (מתוך סך- ב: 51 כל של 15 חרסים)	פמ: 397
108	—	18695 14220	1	חרס אחד (!) (מתוך סך- כל של 10 חרסים)	פמ: 403
109	—	18190 14810	0.5	כמות לא ידועה (?) של חרסים מתקופת הברזל/ תקופה פרסית (מתוך סך- כל של 18 חרסים)	פמ: 355
110	—	17160 13990	(?)	כמה (?) חרסים (מתוך כמות קטנה של חרסים) (?)	פמ: 429
111	חירבת ארהא	17240 13940	10	30% (מסך-כל לא ידוע) (?)	פמ: 430 (עם ספרות נוספת)
112	—	17250 13980	חקלאי	21% (מסך-כל לא ידוע) (?)	פמ: 431
113	—	17430 13110	פזור	8 חרסים (מתוך סך-כל של 16 חרסים)	פמ: 443
114	—	17495 13475	חקלאי	8 חרסים בסה"כ, רובם (?) מתקופת הברזל ב'	פמ: 449
115	ראס אל ח'רובה	17460 13500	10	כמות לא ידועה (מסך-כל של 180 חרסים)	פמ: 450 (עם בבליוגרפיה נוספת)
116	ענתא	17490 13560	(?)	35% (מסך-כל של 242 חרסים)	פמ: 452 (עם ספרות נוספת)
117	—	17420 13750	(?)	רוב (?) של חרסים (מסך- כל לא ידוע) (?)	פמ: 454
118	—	17585 13475	5.2	חרס בודד (!) (מסך-כל לא ידוע) (?)	פמ: 469
119	—	17575 13525	(?)	35% (מסך-כל של 33 חרסים)	פמ: 472
120	ראס אל-כרם	17535 13640	(?)	20% (מסך-כל של 41 חרסים)	פמ: 473
121	—	17590 13650	חקלאי	40% (מסך-כל של 89 חרסים)	פמ: 475
122	—	17575 13600	(?)	כמה (?) חרסים (מסך-כל של 20 חרסים)	פמ: 476
123	ג'בל טבלס	17530 13730	בורות	כמות לא ידועה (?) (מסך- כל לא ידוע) (?)	ק: 146
124	חזמא	17540 13820	(?)	כמות לא ידועה של חרסים (?) (מתוך כמות גדולה של חרסים) (?)	ק: 135
125	—	17500 13895	חקלאי	רוב החרסים (?) (מסך-כל לא ידוע) (?)	פמ: 481
126	ג'ורת א-סקאוי	17560 13980	חקלאי	כמות לא ידועה (?) (מסך- כל לא ידוע) (?)	פמ: 482
127	ח'רבת אם אל ג'מאל	17665 13005	5	כמות לא ידועה (?) (מסך- כל לא ידוע) (?)	פמ: 485
128	ח'רבת אבו סעד	17640 13050	40	הרוב (?) (מתוך סך-כל של 18 חרסים)	פמ: 486

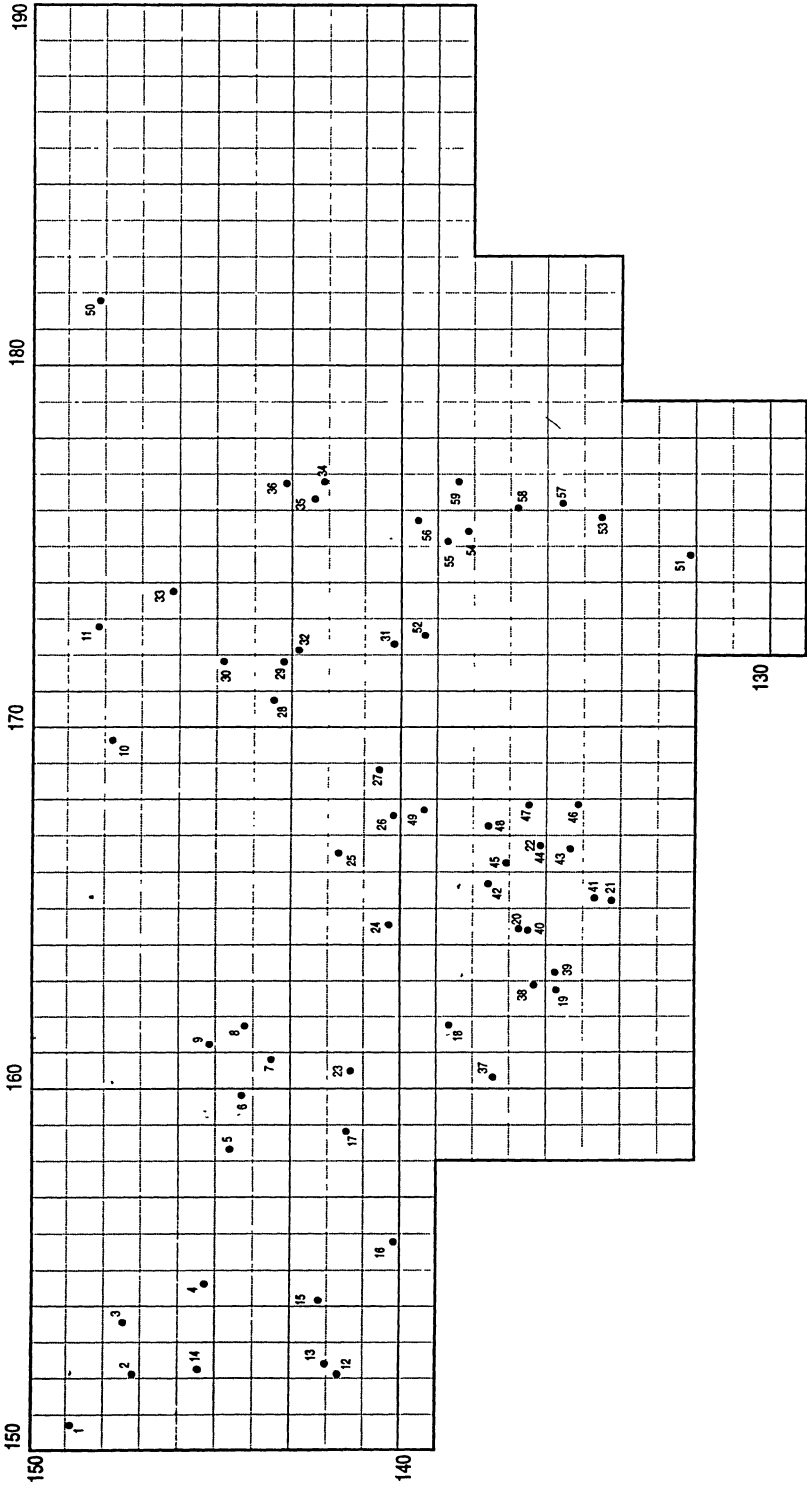
129	ראס אל עיזרה	17620 13130	(?)	כמות לא ידועה (?) (מתוך פמ: 487 סך-כל של 17 חרסים)
130	ח'רבת דיר א-סד	17620 13535	30	70% (מתוך כמות גדולה פמ: 493 (עם [?] של חרסים)
131	—	17690 13530	חקלאי	50% (מסך-כל של 41 פמ: 494 חרסים)
132	ח'רבת שייח' ענתור	17625 13500	10	הרבה (?) חרסים (מסך- פמ: 495 כל של 125 חרסים)
133	ח'רבת עלמית	17600 13690	70	כמות לא ידועה של חרסים (?) (מתוך סך-כל של 312 חרסים פמ: 496 ק: 152)
134	ח'רבת אל-חרבה	17690 13860	3	הרבה (?) חרסים (מסך-כל פמ: 497 (עם של 160 חרסים)
135	—	17620 13970	חקלאי	כמות לא ידועה (?) (מסך- פמ: 499 כל של 20 חרסים)
136	קצר א-רובי	17760 13545	חקלאי	מעט (?) חרסים (מסך-כל פמ: 507 (עם של 14 חרסים)
137	—	17760 13625	חקלאי	חרס אחד (!) (מתוך סך- פמ: 509 כל של 7 חרסים)
138	ח'רבת אבו מסרה	17730 13730	10	רוב (?) של חרסים (מתוך ק: 147 סך-כל של 134 חרסים)
139	ואדי פרה	17760 13785	חקלאי	חרס בודד (!) (מתוך פמ: 511 חרסים רבים) (?)
140	—	17805 13595	חקלאי (?)	שני חרסים (מתוך סך-כל פמ: 525 לא ידוע)
141	—	17850 13775	חקלאי (?)	חרס בודד (!) (מתוך כמה פמ: 529 חרסים) (?)
142	—	17810 13895	10	חרס בודד (!) (מתוך כמה פמ: 532 חרסים) (?)
143	—	17905 13945	חקלאי	כמה חרסים (?) (מתוך פמ: 544 (עם חרסים רבים) (?) בבליוגרפיה נוספת)
144	ראס אבו סביתן	17480 13210	10	7% מתקופה זו/ תקופה פרסית (מתוך סך-כל לא ידוע) (?)
145	אל מונטר	17705 13430	חקלאי (?)	חרס בודד מתקופה זו/ תקופה פרסית (!) (מסך- פמ: 506 כל של 50 חרסים)
146	—	18040 13695	גדרה	כמה חרסים (?) (מסך-כל פמ: 545 לא ידוע) (?)

ב. רשימת האתרים מהתקופה הפרסית בחבל בנימין

מס'	שם	נ.צ.	שטח בדונמים	% קרמיקה	ספרות
1	א-ראס	15075 14890	25	5% (מסך-כל של 213 חרסים)	גפ: 226 פ: 177 פמ: 1
2	שלתא	15415 14820	(?)	14% (?) (מסך-כל של חרסים)	גפ: 228 פמ: 2
3	ח'רבת כריכור	15350 14750	3.5	13% (מסך-כל של 31 חרסים)	
4	ח' נג'מת אל-הדלי	15455 14530	4	כמה (?) חרסים (מסך-כל של 84 חרסים)	פמ: 11
5	בית עור א-תחתא	15825 14465	? 30	3% (מסך-כל של 157 חרסים)	ח"א 31-31; פמ: 22; 13
6	ח'רבת לעסה	15980 14435	1.5	כמה (?) חרסים (מסך-כל של 150 חרסים)	פמ: 25
7	בית עור אל-פוקא	16085 14360	? 15	4% (מסך-כל של 161)	פמ: 28
8	—	16180 14425	2	2 חרסים (?) (מסך-כל של 37 חרסים)	פמ: 32
9	ח'רבת א-סנג'ק	16110 14515	4	2 חרסים (?) (מסך-כל של 48 חרסים)	פמ: 34
10	—	16985 14790	3	13% (?) (מסך-כל של 31 חרסים)	פמ: 70
11	ביתין	ראו דיון בגוף המאמר			
12	ח' שייח' סלימן	15205 14185	10	חרס בודד (!) (מסך-כל של 35 חרסים)	גפ: 240 פמ: 111
13	חורבת עגלגל	15230 14205	7	32% (מסך-כל של 25 חרסים)	גפ: 236 פמ: 112
14	חורבת תתורה	15210 14550	?	15% (מסך-כל של 121 חרסים)	גפ: 230 ח"א 45: 26 פמ: 117
15	ח' דנב אל-כלב	15405 14200	8	56% (מסך-כל של 213 חרסים)	גפ: 238 פמ: 125
16	ח'רבת שבלי	15585 14020	5	סך-כל של לא ידוע של חרסים (?) (מסך-כל של 211 חרסים)	פמ: 127
17	ח'רבת אל-ג'דירה	15885 14160	?	2 חרסים (!) (מסך-כל של 150 חרסים)	פמ: 136
18	ח'רבת ראס אל-מע'ר	16195 13870	24	כמה (?) חרסים מתקופת הברזל ב' / התקופה הפרסית (מסך-כל של 72 חרסים)	ק: 131 פמ: 268 (עם ספרות נוספת)
19	ח' אל-מרן (ח' מרור)	16290 13590	20	12% חרסים מתקופת ברזל ב' / תקופה פרסית	פמ: 272

20	ח'רבת אל-כניסה	16460 13695	5.5	כמה (?) חרסים מתקופת הברזל ב' / תקופה פרסית (מסך-כל של 156 חרסים)	פמ: 286
21	—	16505 13410	23	2% חרסים מתקופת הברזל ב' / תקופה פרסית (מסך-כל של 176 חרסים)	ח"א 65-66 : 30-31 פמ: 294 (עם ספרות נוספת)
22	—	16675 13680	4	7% חרסים מתקופת הברזל ב' / תקופה פרסית (מסך-כל של 40 חרסים)	פמ: 304
23	ח'רבת ג'פנא	16040 14145	5	כמה חרסים (?) מסך-כל של 121 חרסים	פמ: 141 (עם ספרות נוספת)
24	ח' בד אבו מעמר	16450 14030	2.4	2% (מסך-כל של 533 חרסים)	ק: 121 פמ: 150
25	—	16660 14165	18	כמה חרסים (?) מסך-כל של 96 חרסים	ס: 23 פמ: 158
26	ח'רבת עיד	16750 14060	16	4% (?) (מסך-כל של 149 חרסים)	ס: 28 פמ: 160
27	ג'דירה	16885 14060	?	כמה חרסים (?) (מתוך כמות גדולה של חרסים)	ס: 32 פמ: 163
28	תל א-נצבה	ראו דיון בגוף המאמר			
29	—	17180 14340	3	כמה חרסים (?) (מסך-כל של 68 חרסים)	פמ: 183
30	ח'רבת ניסיה	17175 14495	15	1% (מסך-כל של 250 חרסים)	פמ: 184 (עם ספרות נוספת)
31	א-רם	17210 14020	30	2% (מסך-כל של 35 חרסים)	פמ: 188 (עם ספרות נוספת)
32	—	17205 14295	13	2% (מסך-כל של 259 חרסים)	פמ: 190
33	—	17385 14635	6	חרס בודד (!) (מסך-כל של 166 חרסים)	פמ: 204
34	—	17670 14220	קברים	שני חרסים (מסך-כל של 141 חרסים)	פמ: 222
35	ח' אל חרה אל-פוקא ומח'מס	17630 14240	40	10% (מסך-כל של 643 חרסים)	ק: 109, 108 פמ: 223 (עם ספרות נוספת)
36	תל אל-עסכר	17670 14305	12	שני חרסים (מסך-כל של 222 חרסים)	ק: 105 פמ: 227
37	ח'רבת אל-כפירה	16020 13755	15	מעט חרסים (?) (מסך-כל של 243 חרסים)	פמ: 263 (עם ספרות נוספת)
38	ח'רבת אל-בויה	16295 13640	9	4% (מסך-כל של 108 חרסים)	פמ: 274 (עם ספרות נוספת)
39	—	16315 13590	1.5	חרס בודד (?) (מסך-כל של 43 חרסים)	פמ: 277
40	בית סוריך	16425 13675	?	כמה חרסים (?) (מסך-כל של 185 חרסים)	פמ: 284
41	חורבת המוצא	16520 13490	10	3% (מסך-כל של 231 חרסים)	פמ: 293 (עם ספרות נוספת)

האתרים מהתקופה הפרסית באזור בנימין

298	פמ: 20% (מסך-כל של 65 חרסים)	4	16575 13780	—	42
303	פמ: 30% (מסך-כל של 760 חרסים)	35	16660 13530	—	43
305	פמ: 30% (מסך-כל של 111 חרסים)	5	16675 13610	—	44
141	ק: 30% (מסך-כל של 85 חרסים)	11	16615 13705	ח'רבת אבו-לימון	45
306	פמ: 30% (מסך-כל של 44 חרסים)	30	16770 13505	—	46
310	פמ: 30% (מסך-כל של 212 חרסים)	30	16780 13675	ח'רבת אל-ברג'	47
150	ק: 30% (מסך-כל של 211 חרסים)	40	16720 13780	א-נבי צמויל	48
311	פמ: 30% (מסך-כל של 211 חרסים)	40	16720 13780	א-נבי צמויל	48
			ראו דיון בגוף המאמר	אל-ג'יב	49
355	פמ: 30% (מסך-כל של 18 חרסים)	0.5	18190 14810	—	50
444	פמ: 7% (מסך-כל של 18 חרסים)	10	17480 13210	ראס אבו סביתן	51
430	פמ: 7% (מסך-כל של 18 חרסים)	10	17240 13940	ח'רבת ארהא	52
469	פמ: 7% (מסך-כל של 18 חרסים)	5.2	17585 13475	—	53
135	ק: 7% (מסך-כל של 18 חרסים)	?	17540 13820	חזמא	54
480	פמ: 7% (מסך-כל של 18 חרסים)	חזה	17500 13895	—	55
481	פמ: 7% (מסך-כל של 18 חרסים)	?	17560 13980	ג'ורת א-סקאוי	56
482	פמ: 7% (מסך-כל של 18 חרסים)	30	17620 13535	ח' דיר א-סד	57
493	פמ: 7% (מסך-כל של 18 חרסים)	70	17600 13690	ח'רבת עלמית	58
496	פמ: 7% (מסך-כל של 18 חרסים)	3	17690 13860	ח' אל-ח'רבה	59
497	פמ: 7% (מסך-כל של 18 חרסים)				